

ARHITEKT MILORAD DRUŽEVIĆ

UDK: 72 Družević, M.
711.4(497.5 Split)
Primljeno: 15. 7. 2011.
Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. STANKO PIPLOVIĆ
Kaštelanska 2
21000 Split, HR

U članku se na osnovi bogate sačuvane osobne dokumentacije iznose podaci o životu i djelovanju splitskog arhitekta Milorada Druževića. Između dva svjetska rata bavio se uglavnom arhitekturom. Ocjenjuje se njegovo mjesto u okviru zagrebačke moderne, kao sljedbenika te avangardne škole. Posvetio se urbanizmu Splita i obližnjih naselja sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Jedan je od prvaka u teoriji i praksi prostornog planiranja. Obilježio je značajno razdoblje u dinamičnom rastu grada.

Ključne riječi: Split, XX. stoljeće, urbanizam, arhitektura, graditeljsko naslijeđe

ŽIVOTNI PUT

U razdoblju između dva svjetska rata Split se ubrzano napučivao, pa se intenzivno izgrađivao i širio. U to vrijeme u gradu je djelovalo nekoliko istaknutih arhitekata i građevinskih inženjera, među kojima su Nikola Armanda, Fabjan Kaliterna, Zlatibor Lukšić, braća Danilo i Edo Žagar, Josip Kodl, Dane Matošić, Feliks Šperac i drugi.¹

Uz njih je i arhitekt Milorad Družević. Rođen je u Splitu 19. studenog 1911. godine. Otac mu Duje bio je poštanski asistent, a majka mu, Marija

Pospišil, učiteljica ženskog ručnog rada na Ženskoj obrtničkoj školi u Splitu, poslije i ravnateljica te škole.² Školske godine 1927./28. Milorad Družević završio je Veliku realku i položio ispit zrelosti. Na jesen 1928. upisao je studij arhitekture na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, gdje se tada upisalo ukupno 66 polaznika. U razmjerno kratkom vremenu je diplomirao, godine 1933.

Na studiju je Družević bio uredan i marljiv. Sačuvane su njegove pretežno tvrdo uvezane bilježnice s detaljnim tekstovima predavanja. Prema njihovu izgledu očito je da je ono što je zabilježio na nastavi poslije dopunjavao i koristio. Sačuvani su i grafički programi koje je radio u okviru pojedinih kolegija. U bilježnice je upisivao i kada je koji predmet slušao te kada je položio ispit. To je iznimno značajna građa jer ukazuje kako se Družević formirao kao stručnjak, što se poslije odrazilo u njegovoj praksi. Vjerojatno se zapisima sa studija koristio prilikom rješavanja pojedinih pitanja, jer je stručna literatura u to vrijeme bila vrlo oskudna. Podaci su još značajniji za istraživanje detalja povijesti današnjeg Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Iz njih je razvidan nastavni program i sadržaj pojedinih struka koji se tada predavao. Za većinu je Družević označio i koji su ih profesori držali.

Tako je povijest umjetnosti predavao dr. Petar Knoll, građevne konstrukcije Zvonimir Vrkljan, željezne konstrukcije, statiku i građevnu mehaniku dr. Rajko Kušević, građevnu higijenu ing. Miodrag Crnić, geodeziju ing. Pavao Horvat, građevno inženjerstvo ing. J. Ivančić, strojarstvo ing. Zdenko Cihlar, izvađanje gradnja, gospodarsko graditeljstvo i industrijalno graditeljstvo Jan-ko Holjac, ispitivanje gradiva dr. Konstantin Čališev, željezno-betonske konstrukcije Vladimir Juranović. Još su se slušali predmeti deskriptivna geometrija (Juraj Božičević), perspektivna geometrija (Juraj Božičević), ornamentalno i figuralno crtanje, ornamentika i nauka o bojama te arhitektonski oblici, za koje ne navodi predavače, a i matematika, koju ne spominje.³

Među profesorima treba posebno istaknuti Edu Šena, koji je predavao graditeljstvo, i Huga Ehrlicha, koji je predavao arhitektonske kompozicije. Oni su uz Viktora Kovačića bili izraziti predstavnici zagrebačke arhitektonske škole. Oba profesora su bečki đaci, koji su pod utjecajem suvremenih strmjeljenja evoluirali u nazorima i pročišćavali arhitektonske oblike. Međutim, još dvadesetih godina kod većeg broja arhitekata osjeća se duh secesije pa i stilskog naslijeđa. Bilo je to vrijeme dvojbi i traženja. Postupno se istiskuje eklekticizam. Tako se novo stvaralaštvo nakon rata sve više temelji na logici,

u smislu poštivanja materijala, konstrukcije i funkcije, odbacivanja službenih i ustaljenih kanona, integralnog poimanja arhitekture, čistoće izraza bez monumentalnih pretenzija. Kreacija se uvjetuje novim potrebama u skladu s industrijskim postignućima. Naposljetku je oko godine 1930. novo shvaćanje potpuno prevladalo.⁴ Ta opća previranja u teoriji i praksi već su uglavnom prevladana kada je Družević počeo studirati, pa je poučavanje na fakultetu bilo na novim čvrstim temeljima arhitektonskog stvaralaštva.

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije Družević je radio u Tehničkom uredu Općine Split na regulaciji grada te kao privatni projektant i izvođač javnih i stambenih zgrada.⁵ U tome je bio prilično uspješan. Sudjelovao je na javnim natjecanjima na kojima je postigao zapažene rezultate. Aktivan je i u Splitskoj sekciji Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata, pa je na glavnoj godišnjoj skupštini 6. siječnja 1937. izabran je u novu upravu na čelu koje je bio ing. Mirko Karlovac.

Nakon što je diplomirao, od 1. siječnja do 15. listopada 1934. Družević je bio je na praksi kod građevnog poduzeća ing. Žarka Deškovića u Splitu.⁶ Nakon odsluženja vojnog roka u Mariboru, od 4. ožujka do 31. svibnja 1936. namješten je na Arhitektonskom odsjeku Tehničkog ureda Gradskog poglavarstva Splita. U to je vrijeme sudjelovao na doradi novoga Regulacijskog plana Splita. Od 1. travnja do 1. svibnja 1937. bio je na praksi u građevinskom poduzeću ing. Feliksa Šperca i Marina Marasovića. Na jesen te godine boravio je oko četiri mjeseca u središtima zapadnoeuropskih zemalja, Parizu, Londonu, Bruxellesu, Antwerpenu, Napulju i drugima, radi usavršavanja u struci.

Od 1. siječnja 1938. radi u poduzeću ing. Ž. Deškovića u Splitu, gdje vodi sve poslove u vezi s novogradnjama i pregradnjama zgrada. Tu je sve do početka rata 1941., kako je sam zapisao, ostao kao kompanjon u jednom od najvećih privatnih građevinskih poduzeću u primorskom dijelu države. Tvrtka je radila značajne poslove, među njima obalu u Gružu i novo kupalište u Dubrovniku. Družević posebno navodi da je tada sudjelovao u gradnji nove banske palače u Splitu. Značajan posao u kojem je Družević sudjelovao je i rekonstrukcija ceste od Splita preko Kaštela do Trogira.⁷ Stara je cesta bila uska i lošai na njezinu se poboljšanju radilo još od 1930., ali realizacija je počela tek 1936. godine. Prema projektu koji je načinjen u Banskoj upravi, predviđeno je njezino potpuno preuređenje i proširenje na osam metara, od kojih pet metara betonskog kolovoza. Predračunska svota iznosila je 15 milijuna dinara. Na li-

citaciju u veljači za ustupanje posla javilo se nekoliko poduzetnika. Prihvaćena je ponuda Žarka Deškovića, kao najjeftinija, za 21,6 posto manja od predračunske vrijednosti. Već je u svibnju Povjerenstvo Sreskog načelstva počelo s provedbom izvlaštenja zemljišta. Koncem listopada iduće godine završena je dionica ceste do Sućurca, no potom dolazi do zastoja. Tek je koncem rujna 1939. raspisana licitacija za nastavak radova, ali bez uspjeha. Nakon trećeg raspisa javio se samo Dešković. No njegova je ponuda bila skuplja od predviđene svote pa nije prihvaćena. Stoga je predmet vraćen Ministarstvu s molbom da se izvedba dopusti u režiji Ispostave. Deškovićevo poduzeće radilo je godine 1940. i na krajnjoj dionici kod Divulja.⁸

Godine 1938. Družević je podnio molbu Ministarstvu građevina u Beogradu za polaganje stručnog ispita za obavljanje javne inženjerijske prakse. Tema domaćeg rada bio je projekt Središnjeg zdravstvenog zavoda, koji je predao 15. travnja 1939. godine.⁹ Tokom rata i okupacije nije bio zaposlen. Za to vrijeme bavio se privatno studijama za buduću regulaciju grada Splita, obnovu oštećenih gradskih četvrti, problemima prometa i komunalne infrastrukture, posebno rješavanjem stambenih pitanja.¹⁰

Prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata bila je potrebna brza i planska obnova zemlje. Zbog složenosti zadataka razvijala se i urbanistička služba te doživjela brojne promjene.¹¹ U toj situaciji Družević je godine 1944. pozvan u Tehničku službu Gradskog narodnog odbora. Bio je jedan od organizatora građevinske službe u narodnim odborima Oblasti Dalmacije i Općine Split. Bavio se raščišćavanjem grada od ruševina, osposobljavanjem nužnih prostora za javne ustanove i stanovanje te poslovima regulacije Splita. Na tom mjestu napredovao je do šefa Arhitektonskog odsjeka.¹²

U razdoblju 1948.-1951. djelovao je u Urbanističkom centru Dalmacije. Nakon toga prelazi u Urbanističku referadu Općine, na čelu koje je bio do 1961. Od 1. veljače 1962. Družević radi u Urbanističkom birou u Splitu, kao glavni projektant i poslije šef odjela. Kada je ta ustanova 1966. godine prerasla u Urbanistički zavod Dalmacije, Družević je u njemu nastavio raditi kao prostorni planer. S obzirom da se u Splitu najviše gradilo, uglavnom se u svojoj praksi i bavio tim gradom. Napravio je i neke planove za okolna naselja, Stobreč, Trogir, Kaštela, Sinj i Omiš.¹³

Za uspješan rad i doprinos struci dobio je javna priznanja. Godine 1965. uručena mu je Godišnja nagrada Urbanističkog biroa za Direktivni plan Spli-

ta, na čemu je radio zajedno s Budimirom Pervanom. Godine 1972. mu je, u povodu proslave 25. godišnjice Urbanističkog zavoda, dodijeljena nagradu za desetogodišnji neprekidni rad u toj ustanovi. Umirovljen je 1976. kao savjetnik Urbanističkog zavoda Dalmacije. Preminuo je 17. studenog 1997., u 87. godini života. Pokopan je u Sutivanu na otoku Braču.¹⁴

Osim što je aktivno djelovao na području urbanizma i arhitekture, Družević je objavio i niz stručnih pa i popularnih članaka, u časopisima *Jadranska straža*, *Arhitektura*, *URBS*, *Bilten Urbanističkog zavoda Dalmacije*, te u dnevnicima *Jadranska pošta*, *Novo doba*, *Slobodna Dalmacija*. U njima je iznosio aktualne probleme i ukazivao na rješenja pojedinih pitanja arhitekture i urbanizma.

RAZDOBLJE IZMEĐU SVJETSKIH RATOVA

Jedriličarski klub Labud Split

Split ima bogatu sportsku tradiciju, posebno u pomorskim disciplinama. Izgradnja sportske jedriličarske luke u Splitu počela je 1932. godine na zapadnoj strani gradske luke, ispod grebenastog završetka poluotoka Sustipan. Iduće godine završen je prvi dio zgrade Društvenog doma jedriličarskog kluba *Labud*. Napravljen je istočni dio prizemlja. Uprava kluba odlučila je godine 1935. nastaviti gradnju doma. *Labud* je u to vrijeme bio jedan od najbolje organiziranih sportskih organizacija u čitavoj državi. Na njegovu čelu bio je ing. Žarko Dešković, zaljubljenik u more, koji je podigao brojne naraštaje mladih jedriličara. U prošlosti su prebrođene brojne teškoće. Iz malog spremišta na Zapadnoj obali pred kojim je još prije nekoliko godina bilo usidreno samo nekoliko sportskih jedrilica, klub se preselio u uvalu pod Sustipanskim poluotokom. Bio je to povoljniji prostor, s većim mogućnostima za razvitak. Sagrađena je mala lučica sa skromnim hangarom, gdje se okupljalo sve više jedriličara i prijatelja kluba. S tog položaja pružao se lijep pogled na grad i more. Ubrzo je stvorena zavidna flota sportskih jedrilica raznih tipova. Tako se lučica s vremenom ispunila plovilima i u njoj je uvijek bilo živo.

Godine 1936. izgrađen je preostali zapadni dio prizemlja i trijem ispred njega na sjevernoj strani prema moru. U njemu su smještene najnužnije funkcije klupskog Doma.¹⁵ Projekt nove zgrade napravio je tada mladi Družević. U prizemlju je predviđen restoran i spremište, a na katu društvene prostorije i nekoliko terasa. Bila je to prva takva zgrada na našoj obali. Za gradnju je

predviđen trošak od nekih 600.000 dinara. Sredstva je osigurao klub i njegovi članovi, a apeliralo se i na vlast. U to su se vrijeme u lučici mogla vezivati manja plovila, s gazom do tri metra, te jedrilice i motorni čamci. Regulacijskom osnovom za to područje predviđeno je proširenje lučice još jednim vanjskim bazenom na istočnoj strani, s lukobranom za veća plovila.

Dana 7. lipnja povjerenstvo Gradskog poglavarstva izišlo je na teren radi izdavanja građevinske dozvole. Ubrzo su počeli iskopi za temelje, a do kraja mjeseca već je bilo završeno prizemlje, s hangarom za smještaj plovila. Odlučeno je da se u početku sagradi jedan njegov dio, a radovi bi se nastavili kada se osiguraju sredstva. Autor je uspio uklopiti zgradu u okoliš, s morem ispred nje i vertikalnom stijenom brijega u pozadini. Projekt za konačno dovršenje zgrade načinio je Družević 1960. godine.¹⁶

Kuće za odmor

Gospodarske prilike u Europi tridesetih godina XX. stoljeća bile su teške. Srednji sloj građana naglo je siromašio. Ipak se kod ljudi održala želja za putovanjem, rasonodom i promjenama te potreba za odmorom. I turizam je nazadovao pa ga se nastojalo prilagoditi skućenijim mogućnostima. Tražila su se rješenja kako bi se i u slabijem standardu širem sloju ljudi ipak omogućilo ljetovanje na Jadranu, a time ostvario i prihod stanovnika i države.¹⁷

Savez za unaprjeđenje turizma u Splitu pokrenuo godine 1936. akciju da se u slobodnoj prirodi uz more sagrade jeftine kuće za odmor. Računalo se da bi onima koji nemaju vlastite vile za ljetovanje, a ne žele odsjedati u hotelima i prenoćistima, trebalo omogućiti da za svoju obitelj razmjerno skromnim sredstvima izgrade vlastitu kućicu u kojoj bi mogli provesti mjesec ili dva dana odmora. Polazilo se od toga da na primorju ima dosta slobodnih terena koje su mnoge općine bile spremne besplatno ustupiti Savezu. Prije je, naime, Zakonom o općinama bilo zabranjeno otuđenje bez naplate, no Uredbom o unaprjeđenju turizma, koja je stupila na snagu u veljači, to je omogućeno. Zanimanje je bilo veliko. U početku je akcija bila ograničena na predjel između Baške Vode i Makarske oko sela Promajne, gdje je lijepa plaža i šuma te mogućnost opskrbe pitkom vodom i električnom energijom.

Kućice su trebale biti tipske. Predviđeno je pet inačica različite veličine. Prvi tip je imao samo jednu sobu sa dva kreveta i površinu od 15,40 metara četvornih. Ukupna je cijena predviđena na 14.000 dinara. Drugi tip je sa če-

tiri kreveta i ukupne površine 25,40 metara četvornih, a treći sa pet kreveta površine 34 metara četvorna. Najveća zgrada imala je 6 kreveta. U svima su predviđene priručne kuhinje i zahod. Gradnja je prihvaćena po projektima ing. Druževića. Predviđeni su zidovi od šupljih betonskih blokova i jednostavno obrađenog kamena te pokrov od valovitog eternita sive boje. Ispred kuća su odrine zasade lozom ili drugim penjačicama. Za otpadne vode predviđene su septičke jame, jer nije bilo kanalizacije. Planiralo se graditi u skupinama od 10-15 zgrada. Prva kućica tipa tri počela se graditi na proljeće iste godine u Kaštel Gomilici.¹⁸

Pristanište za hidroavione u Splitu

Nakon Prvoga svjetskog rata počeo se ubrzano razvijati turizam na Jadranu. U to su vrijeme prometne veze kopnom i morem bile loše, pa se pristupilo organiziranju zračnog prometa duž obale od Dubrovnika preko Splita do Sušaka, prema unutrašnjosti zemlje i Čehoslovačkoj, čiji su stanovnici pokazivali osobito zanimanje za ljetovanje na moru.¹⁹ U nedostatku kopnenih aerodroma koristili su se hidroavioni i amfibije. U Splitu su se letjelice spuštale na more u luci s pristaništem na Matejuški. Ondje je 1936. godine izgrađena mala prizemna zgrada s čekaonicom za putnike, biljetarnicom, sanitarnim čvorom i spremištem pribora. Projekt je napravio Družević u dvije inačice. Radovi su počeli 22. lipnja.²⁰

Plivalište JŠK Jadran

Područje oko Sustipanskog poluotoka na zapadnoj strani gradske luke predviđeno je za pomorske sportske aktivnosti. Godine 1936. odobrena je u uvali Zvončac na zapadu gradnja objekata za plivačke aktivnosti. Sastavljen je program gradnje objekata za plivanje kojim je bio predviđen zatvoreni i otvoreni bazen s tribinama za gledatelje, tornjem za skokove te klupski dom. Nakon toga Jugoslavenski športski klub *Jadran* raspisao je natječaj za idejno rješenje kompleksa, na kojemu su imali pravo sudjelovati svi arhitekti i inženjeri s obalnog područja države. Imenovan je ocjenjivački sud od 5 članova i 5 njihovih zamjenika, na čelu s dr. Josipom Čulićem. Određene su nagrade, i to prva u visini od 2000, druga u visini od 1500 i treća od 1000 dinara, uz mogućnost otkupa i drugih prijedloga. Rok za predaju bio je 15. travnja. Prispjelo je osam radova. Prva nagrada nije dodijeljena, jer ni jedan od natje-

catelja nije u potpunosti zadovoljio postavljenim zahtjevima. Odlučeno je da se daju dvije druge nagrade i jedna treća. Sudjelovao je Družević, koji je dobio treću nagradu. Ocijenjeno je da je situaciju dobro postavio; njegovo je rješenje bilo bogato, pojedini dijelovi cjeline su odvojeni i dosta slobodno raspoređeni, no time i preskupi, što je bio osnovni prigovor. Osim toga, zamjereno mu je da nije vodio dovoljno računa o ambijentu s obzirom na kameniti i pošumljeni poluotok Sustipan u pozadini. Realizacija je počela već u kolovozu 1936. godine prema nacrtu arh. Slavka Delfina iz Zagreba.²¹

Gimnazija u Splitu

Zgrada Gimnazije bila je u središtu grada, trošna i mračna. S vremenom, s porastom broja učenika, postala nedovoljna za potrebe nastave. Sve više se uviđala potreba rješavanja tog pitanja.²² Napokon su godine 1936. počele pripreme za gradnju nove zgrade Muške klasične gimnazije te Ženske realne gimnazije u Splitu, na Špinutu, u Ulici Katarine Zrinjske. Investitor je bila Banska uprava Primorske banovine. Početkom travnja raspisan je anonimni natječaj za idejno rješenje. Pravo sudjelovanja imali su svi inženjeri i arhitekti iz države. Prema građevinskom programu zgrada je mogla imati najviše prizemlje i dva kata. Prostorije dviju škola morale su biti potpuno odvojene, s posebnim ulazima i dvorištima. Samo su neke prostorije trebale biti zajedničke, kao kabineti, zbirke i knjižnica, gimnastička dvorana i još neke. Predviđena je i posebna zgrada sa dva stana za ravnatelje

U ocjenjivački sud izabrani su službenici Banske uprave profesor Niko Stipčević, načelnik Prosvjetnog odjeljenja, ing. Lucijan Stella, načelnik Tehničkog odjeljenja, i ing. arh. Antun Barač, tehnički viši pristav, te civilni inženjer Feliks Šperac i ing. arh. Prosper Čulić. Njihovi zamjenici su Silvije Alfrević, direktor Ženske realne gimnazije u Splitu, ing. Dinko Buić, šef Arhitektonskog odsjeka Banske uprave, Ivan Latišev, ugovorni arhitekt Banske uprave, te ovlaštene civilni inženjeri ing. Dane Matošić i ing. arh. Danilo Žagar. Rok za predaju radova bio je 30. svibnja. Prva nagrada predviđena je u iznosu od 15.000, druga od 10.000 i treća od 7.000 dinara, te još dva otkupa od po 4000 dinara.²³

Prispjela su 34 rada. Neki su iz formalnih razloga morali biti izlučeni, a preostali nisu pružili potpuno zadovoljavajuća rješenja. Stoga nisu dodijeljene prva ni druga nagrada. Odlučeno da se podijele dvije treće, a ostatak sredstava

da se upotrijebi za otkupe. U užem natjecanju sudjelovao je arhitekt Ante Grgić iz Zagreba, čiji je rad nagrađen sa 7000 dinara i predložen za izvedbu. Rješenje pak mladih arhitekata Borisa Katunarića i Milorada Druževića nagrađeno je sa 6000 dinara.²⁴ Družević je predložio zgradu čiji se glavni trakt s ulazom protezao uz Ulicu Katarine Zrinjske. U njemu je predviđena uprava, čitaonica, kabineti i zbirke. Njezino rješenje je simetrično, a oblikovanje suvremeno.²⁵ Na njegovim krajevima okomito su predviđena dva krila s razredima, a po sredini gimnastička dvorana koja je dijelila dva igrališta. Ta je zgrada izazvala dosta žučljivih rasprava. Usvojen je Baračev projekt, ali je došlo do promjene. Naručen je projekt Emila Cicilijanija, po kojemu je tek godine 1940. završena gradnja.²⁶

Banska palača u Splitu

Uredi uprave Primorske banovine nalazili su se na nekoliko mjesta u Splitu. Željelo ih se ujediniti kako bi djelovanje bilo učinkovitije. Odlučeno je da se gradi posebna zgrada u tu svrhu. Dugo se raspravljalo o mjestu gdje bi se ona trebala podignuti. Razmatrale su se lokacije na mjestu nekadašnjeg lazareta na sjeveroistočnom dijelu gradske luke, pa na sjevernoj strani Pazara, koji je trebao postati reprezentativni gradski trg. Nedostatak je bila blizina Dioklecijanove palače, jer bi velika masa nove građevine zaklonila vizuru na izuzetno antički spomenik. Protiv takvog rješenja bili su mnogi.²⁷

Konačno je određena lokacija na zapadnoj obali gradske luke. Zemljište je s tri strane omeđeno ulicama, od kojih glavna bila Obala vojvode Stepe. Država je ustupila svoje zemljište u luci, a zauzvrat je Općinsko upraviteljstvo dalo drugi teren za gradnju. Godine 1936. otpočelo se s pripremnim radnjama. Program je sastavljen 28. studenoga. Kako je ocijenjeno da je zemljište preveliko, određeno je da se na njemu predvide dva gradilišta. Osim nacрта samostalne zgrade natjecatelji su bili dužni ponuditi i rješenje za njezin okoliš, sa zelenim površinama i parkiralištem za automobile. U zgradi su se trebali smjestiti prostorije Općeg, Upravnog, Poljoprivrednog, Prosvjetnog, Tehničkog i Financijskog odjeljenja, Odjeljenja za socijalnu politiku, Odjeljenja za trgovinu i industriju te posebne sadržaje. Radilo se o velikom broju uredskih prostorija, uz koje je trebalo predvidjeti i stan za bana s osam prostorija te smještaj Banskog vijeća.

Banska uprava raspisala je natječaj za idejne skice. Imenovan je ocjenjivački sud od šest članova, na čelu inženjerom Lucijanom Stelom, načelnikom

Tehničkog odjeljenja Banske uprave. Ostali članovi su bili arh. Stjepan Hribar iz Regulacijskog odsjeka Gradskog poglavarstva u Zagrebu, ing. Dinko Buić, viši tehnički savjetnik, šef Arhitektonskog odsjeka Banske u prave u Splitu, ing. Dane Matošić, ovlaštenu civilni inženjer, ing. arh. Fabjan Kaliterna, ovlaštenu civilni inženjer, ing. arh. Prosper Čulić, šef Arhitektonskog odsjeka Gradskog poglavarstva Splita, i ing. arh. Ante Barač, viši pristav Banske uprave. Imenovano je i pet njihovih zamjenika: Ivan Šakić, ovlaštenu civilni inženjer, Zvonimir Celić, tehnički savjetnik Banske uprave, Mihovil Novak, ovlaštenu civilni inženjer, ing. arh. Ivan Latišev, činovnik Banske uprave, i ing. arh. Antun Maček, činovnik Banske uprave. Pitanje banske palače izazvalo je velike rasprave u Splitu. Naposljetku je sagrađena godine 1940., na osnovi dorade-nog nacrtu Vladimira Turine, Vida Vrbanića i N. Despota.

Rok za predaju radova bio je 31. siječnja 1937. godine. Predviđene su nagrade, i to prva od 35.000, druga od 25.000 i treća od 20.000 dinara. Ukupno je stiglo 15 radova.²⁸ Nakon pregleda radova odlučeno je da se prva i druga nagrada ne dodijele, nego samo dvije treće, po 20.000 dinara, a pet ih je predloženo za otkup. Nagrađen je rad pod geslom *Masa* autora Milorada Druževića i Borisa Katunarića te rad pod geslom *Bus Zoje* i Selimira Dumengjića iz Zagreba.²⁹ Prema izjavi samog Druževića, u koncipiranju svojeg rješenja on je pošao od postavke da zgradu treba raščlaniti, formirati reprezentativni trg sa spomenikom pred samom vijećnicom, a banovu rezidenciju odmaknuti od prometnih ulica. Glavni dojam zgrade nastojao se postići kompozicijom arhitektonskih masa nekoliko blokova različite visine. Autor je smatrao da zgrada vanjskim arhitektonskim oblikom treba biti ključna točaka u splitskoj luci, jer predstavlja najvažniju javnu ustanovu u gradu. Njezin je položaj bio posebno osjetljiv, jer se nalazila na kraju kontinuiranog niza zgrada od kojeg je na početku ulice Milorada Draškovića u pravcu Meja postojao niz samostalnih manjih zgrada u zelenilu.³⁰ Među ostalim radovima zapažen je onaj zagrebačkih arhitekata N. Despota, V. Turine i V. Vrbanića, koji je otkupljen za 15.000 dinara.

Nakon natječaja priređena je izložba u Gradskoj vijećnici. U nastavku planiralo se radove predočiti posebnom povjerenstvu, koje je trebalo odlučiti koja će se skica uzeti kao podloga za izradu projekta. Uspjelo se i osigurati sklapanje zajma kod Hipotekarne banke.³¹ U Tehničkom odjeljenju Banske uprave izrađen je konačan projekt prema prijedlogu arhitekata N. Despota, V. Turine i V. Vrbanića iz Zagreba. Radovi su završeni 1940. godine.

Ostali projekti

U morskoj uvali Zenta u Splitu napravio je Družević godine 1937. nacrt za zgradu Pomorskoga športskog kluba, POŠK. U njoj su predviđene kabine kao svlačionice i klupske prostorije. Zgrada je zamišljena kao prizemnica lučnog tlocrta prilagođena konfiguraciji okoliša. Trebala je biti podignuta nešto iznad zemlje, na poprečnim kamenim zidovima preko kojih je predviđena armirano-betonska ploča. Osnovni materijal za gradnju bilo je drvo, i to skelet i obloga, a pokrov od bitumenske ljepenke. Projekt nije ostvaren.³²

Negdje pred rat načinjen je nacrt za stambenu kuću na Mejama, na početku Ulice Milorada Draškovića, današnjeg Šetališta Ivana Meštrovića. To je bio predio vila i obiteljskih kuća u zelenilu. Vlasnik novogradnje je dr. Petar Selem. Projektant je vjerojatno Družević. To je slobodnostojeća zgrada s visokim prizemljem i dva kata. Simetričnog je rasporeda, sa po dva stana na svakom katu. Ulaz sred južnog pročelja i prozori drugoga kata imaju polukružni luk na gornjem dijelu, koji je na neki način asocijacija na tradicionalna rješenja.³³

Za vrijeme rata improvizirana su u gradu Splitu i njegovom neposrednom okolišu brojna skloništa za zaštitu stanovnika od zračnih bombardiranja. Neka je od njih godine 1944. uređio Družević. On je u travnju ojačao zidove jedne prostorije u zgradi Grabovac-Zorica te izradio nacrt za kućno sklonište u kući Grabovac te u još nekoliko kuća. U lipnju je za Vatrogasni dom u Lovretskoj ulici projektirao sklonište unutar zgrade s debelim betonskim zidovima i svodom iznad njega.

I poslije, u miru, rađene su idejne skice javnih skloništa za zaštitu od napada iz zraka, i to 1951. i 1952. godine. Izgradnja je bila u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova, a dokumentaciju su pripremali M. Družević i M. Markovina. Skloništa su trebala biti prostrana, s nekoliko ulaza, s plinskom ustavom, prostorijama za boravak, sanitarnim čvorovima i pomoćnim prostorima. Zamišljeni su veliki nadsvođeni tuneli pod zemljom obloženi betonom. Takav jedan planiran je u brdu na jugoistočnoj padini Marjana, prema gradu, u Marasovićevoj ulici, kod napuštenog tupinoloma, za potrebe stanovnika zapadnog dijela Splita, posebno Velog varoša. Predviđene su dvije skupine, s ukupno sedam izduženih prostorija za boravak. Bilo je predviđeno da sklonište može primiti 400 ljudi; nadsloj nad prostorijama iznosio bi 10-15 metara, a gradilo bi se u etapama. Drugo, još veće tunelsko sklonište, sa čak devet prostorija za boravak, trebalo se graditi ispod kuća predgrađa Velog varoša

na istočnoj padini Marjana. Idejnu skicu načinili su isti projektanti, u veljači 1952. godine. Predviđalo se nekoliko ulaza s raznih strana, a najvažniji su bili oni s obale iza hotela *Ambasador*.³⁴

I u Puntarskoj ulici, na istočnoj strani marjanske padine, kod napuštenog kamenoloma, projektirano je sklonište s jednim tunelom za boravak, dužine 40 metara, i dva ulaza na krajevima. Na istočnoj periferiji Splita predviđeni su slični objekti na tadašnjoj Balkanskoj cesti (današnja Vukovarska), Vrzovu docu ispod tvrđave Gripe i u Kvaternikovoj ulici. O tom se malo zna. Vjerojatno je akcija bila u skladu s tadašnjom organizacijom civilne zaštite, ali čini se da ništa nije ostvareno.³⁵

URBANIZAM

Urbanistički planovi

Krajem XIX. stoljeća Split se počeo ubrzano širiti naseljavanjem novih stanovnika. Već tada je postavljeno pitanje njegove planske izgradnje. Još godine 1924. izrađen je prvi Regulacijski plan grada. Na osnovi međunarodnog natječaja prvu nagradu dobio je mladi njemački arhitekt Werner Schürmann. Taj plan međutim nije mogao zadovoljiti ubrzani razvitak grada, posebno prometa. Pojačao se turizam i izgrađena je Lička pruga. U Split su dnevno uplovljavali deseci putničkih parobroda, a rastao je i promet motornih vozila. Sve je to bilo razlogom što je Schürmannov Regulaijski plan nekoliko puta dopunjavao.³⁶ Napokon je donesen godine 1939. Za rata su u zračnim bombardiranjima stradale čitave gradske četvrti i srušene su mnoge zgrade. Neki dijelovi grada gotovo su posve porušeni, a najviše su stradali Veli varoš i Lučac. Time su se izmijenili i problemi regulacije. Još pod okupacijom 1943. godine skupina splitskih inženjera i arhitekata radila je na novim postavkama Regulaijskog plana. Posao je imao više značaj okupljanja stručnjaka, jer se u toj situaciji nije mogla predvidjeti buduća funkcija Splita nakon rata.

Nakon rata pristupilo se detaljnom popisu stradalih zgrada, pod vodstvom M. Druževića, koji je u to vrijeme bio na čelu Arhitektonskog odsjeka Općine. Bio je zadužen za utvrđivanje šteta, evidenciju razorenih zgrada, raščišćavanje ruševina i poslove obnove. Prema sačinjenom popisu od 1. svibnja 1944. godine srušenih uredskih zgrada bilo je 14, a stambenih 72, oštećenih neupotrebljivih uredskih je 6, a stambenih 189, sa 771 stanom. Manje oštećeno je 286

kuća. U to nisu uračunati vojni objekti ni oni *Jadranskih brodogradilišta* u uvali Supaval na sjevernom dijelu poluotoka.³⁷

U listopadu 1944. godine završena je opsežna dokumentacija šteta, abecedno, po ulicama i vlasnicima. Prilikom oslobođenja zatečeno je 339 porušenih, 268 neupotrebljivih, 446 dijelom oštećenih i 630 teško oštećenih zgrada, ukupno 1683.³⁸ Najviše je stradao istočni dio gradske luke, zapadni dio Bačvica i Pazar, jer je ondje Željeznička stanica i pristanište velikih brodova, te istočni dio Velog varoša, bliže gradu. U povijesnoj jezgri porušene su, na njezinom zapadnom dijelu, zgrade uz Hrvatski dom u današnjoj Tončićevoj ulici i četiri zgrade na istočnoj strani Marmontove ulice. S istočne strane, prema Lučcu, bombe su pale na Biskupske palaču, pet zgrada na Pazaru uključujući dominikanski samostan; razorene su crkva sv. Petra i crkva sv. Roka, zgrade Režije duhana i Biskupske palače i te obližnje zgrade na mjestu starog lazareta. U samom središtu Dioklecijanove palače, na sjevernoj strani Peristila, porušena je kuća Aglič.³⁹

Ubrzo se pristupilo raščišćavanju ruševina i obnovi oštećenih zgrada. To se obavljalo tijekom čitave 1946. i 1947. godine. Došlo je do velikog priliva stanovništva. Ubrzani gospodarski, prometni, kulturni i turistički razvitak grada tražio je njegovo usklađeno proširenje. U novim društvenim prilikama stari plan više nije odgovarao potrebama, pa je trebalo donijeti novi. Već u jesen 1944. godine postavilo se pitanje njegove revizije. Rušenja nekih kompleksa zgrada, koji su bili smetnja razvitku grada, u velikoj nesreći pokazala su se povoljnima. Tako su se mogli lakše rješavati neki nagomilani problemi, posebno zdravstveni i prometni. Sačinjena je studija koja je obuhvaćala pitanja gradske luke, Željezničke stanice, aerodroma, cestovne mreže, regulacije staroga grada, oštećenih gradskih četvrti te izgradnju novih četvrti, javnih zgrada, novih stambenih naselja i zelenih površina.⁴⁰ Kao podloga upotrijebljen je Schürmannov plan, u koji su unesene izmjene. Dopune su obavljene u tehničkom uredu Gradskog poglavarstva. Tako su na istočnoj i zapadnoj strani gradske luke predviđene nove stambene četvrti, a Meje su određene za rijetki način gradnje. Označeni su predjeli Varoš, Lučac, zapadni dio Bačvica i dio Kopilice, za koje je trebalo napraviti novu regulaciju. Na sjevernoj strani proširena industrijska zona i predviđene dvije trgovačke luke, jedna u Poljudskoj uvali, a druga kod Vranjica. Kao prinos prometnom rješenju predložen je cestovni spoj od Mletačkog mula na istoku gradske luke, preko

mora, do hotela *Ambasador* na zapadu. Na njemu su dva mala propusta radi cirkulacije mora u dnu uvale.⁴¹

Sredinom 1947. osnovan je Urbanistički centar Dalmacije sa sjedištem u Splitu, poslije Urbanistički biro, odnosno Urbanistički zavod Dalmacije. S obzirom na posebno značenje koje je imao Split, glavna prostorna planerska djelatnost ustanove usmjerena je na taj grad. Nositelj aktivnosti i investitor bila je Općina. Početkom iduće godine izrađena je prva idejna postavka za novi Regulacijski plan Splita. Povećavanjem broja stručnjaka prišlo se sustavnoj analizi postojećeg stanja i budućeg razvitka. Do 1950. godine izgradnja se provodila na osnovi starog plana i oskudnih tehničkih podataka. Uvidjele su se štete od improvizacije, pa se počela pripremati nova Regulacijska osnova.⁴²

Najprije je izrađena Direktivna regulacijska osnova grada Splita, kao podloga za novi Regulacijski plan. Razmatrao se prostor od Kaštel Sućurca, preko Splita, do Stobreča na istoku. Uključen je velik broj stručnjaka i analizirano čitavo područje zahvata. U to je vrijeme u gradu živjelo 70.000 stanovnika, a na prostoru uže gravitacijske zone od Trogira do Omiša ukupno 115.000. U tom elaboratu prostorno su definirani osnovni sadržaji: stanovanje, gospodarstvo, promet, rekreacija i kultura.⁴³ Zajedno s Budimirom Pervanom Milorad Družević bio je glavni planer tog dokumenta započetog 1949. i završenog 1951., uz suradnju specijaliziranih stručnjaka.⁴⁴ To je bio prvi zadatak, i jedan od najvažnijih, Urbanističkog biroa odmah nakon njegovog osnivanja. Iako taj dokument nije dovoljno obradio neke funkcije, ipak je sadržavao osnovne programske postavke za razvitak grada, te bio od presudnog značenja za detaljnija urbanistička istraživanja i planiranja.⁴⁵ Nakon godine 1952. rad je usmjeren gotovo isključivo na urbanističko projektiranje pojedinih područja Splita prema neposrednim potrebama njegova razvoja. Krenulo se od koncepcije da općine od Trogira do Omiša predstavljaju jedinstvenu prostornu cjelinu i da treba pristupiti organizaciji poslova zajedničke politike.

Skupština općine Splita donijela je 16. studenog 1967. godine odluku o izradi Generalnog urbanističkog plana grada. Prostor na koji se odnosio, obuhvaćao je tri općine: Trogira, Splita i Omiša. Posao je povjeren Urbanističkom zavodu Dalmacije. Na čelu stručne skupine bio je B. Kalodera, a M. Družević bio je konzultant za realizacije i detaljno planiranje. Prijedlog plana završen je 1977. godine.⁴⁶

U drugoj polovici XX. stoljeća načinjen je niz urbanističkih elaborata za grad Split kao cjelinu ili pojedine njegove dijelove. U tu svrhu Općina Split je raspisivala javne natječaje kako bi se dobila što kvalitetnija rješenja. U pojedinim fazama razrade, od programa do planova i projekata, sudjelovali su najpoznatiji splitski arhitekti, Berislav Kalodera, Lovre Perković, Žarko Turketo, Dinko Vesanović, među kojima je prednjačio Milorad Družević. Pored njih angažirani su i ugledni stručnjaci iz Zagreba, Sarajeva i Beograda, Neven Šegvić, Ivo Vitić, Anton Urlich, Nikola Dobrović, Josip Seissel, Miloš Somborski i Zdenko Sila. Nakon 1952. rad je usmjeren gotovo isključivo na projektiranje pojedinih područja prema potrebama neposrednog građenja. Na početku šezdesetih godina Split, kao i veliki broj gradova u državi, nije još imao urbanistički plan. Postojali su samo dijelovi plana obalnog područja od Trogira do Omiša. Smatralo se da taj prostor, bez obzira na upravnu podjelu, predstavlja jedinstvenu cjelinu.

Početakom 1959. pristupilo se organizaciji priprema za izradu Idejnog urbanističkog plana gradskog područja Meje u Splitu. Taj izduženi prostor ispod južnih padina park-šume Marjan, okrenut moru, bio je izuzetno atraktivan. Dobro osunčan, zaštićen od vjetrova i pun zelenila, bio je slabo izgrađen, pretežno manjim, slobodnostojećim zgradama. Ondje se nalazilo nekoliko povijesnih i kulturnih objekata. Investitor plana bio je NO općine Split, a organizator njegov Sekretarijat za komunalne poslove. Sastavljen je program i uvjeti natječaja. Prema direktivnom regulacijskom planu Splita područje Meja zbog svojih je prirodnih ljepota i odnosa prema gradu predviđeno za rekreacijski centar te djelomice za stanovanje. Programom su predviđene stambena, turističko-ugostiteljska, rekreacijska i zelena zona.

Za rješenje je raspisan uži natječaj, na koji su pozvani Urbanistički institut NRH iz Zagreba, Urbanistički biro iz Splita i projektni atelijer *Arhitekt* iz Splita. Rok za predaju radova bio je 30. travnja 1959. godine. Ocjenjivački sud sastojao se od ukupno osam članova. Predsjednik je bio ing. Nikola Dobrović. Komisija je završila radom 27. veljače 1960. godine.⁴⁷ Milorad Družević imenovan je članom ocjenjivačkog suda 16. ožujka 1959. godine. Za sve sudionike koji ispune uvjete predviđena je naknada od 600.000 dinara, a za najbolji rad i nagrada od 1.000.000 dinara.⁴⁸

Predviđeno je bilo da će investitor izraditi i tri jednake makete postojećeg stanja kao podlogu za rad, ali su nastale poteškoće pa se od toga odustalo. Sto-

ga je produžen rok predaje elaborata do 31. prosinca 1959. godine. Promijenjen je i sastav ocjenjivačkog suda, pa je na njegovo čelo imenovan ing. Nikola Dobrović.⁴⁹ Nakon što su radovi pristigli i pregledani ocjenjivački sud završio je rad 27. veljače 1960. godine. Utvrđeno je kako su svi sudionici predlagali da se predjel namjeni uglavnom stanovanju i izgradi samostalnim zgradama u zelenilu. Odbor se nije s tim složio, već je smatrao da bi Meje svojim izuzetnim pejzažnim obilježjima trebalo predvidjeti ponajprije za rekreaciju i turizam. U prometnom rješenju bila su dva prijedloga. U prvoj koncepciji jedna uzdužna ulica trebala je biti položena bliže obali te dijeliti zonu rekreacije uz more od stambene zone u pozadini. Po drugom prijedlogu prometnica je trebala prolaziti kroz naselje, dok se do obale pristupalo poprečnim vezama. Zanimljivo je da je bila predviđena i žičara do vrha Marjana. S obzirom na opseg i složenost zadatka, sud je ocijenio da ni jedan prijedlog nije zadovoljio i preporučio upravi grada da Urbanističkom birou Split i Urbanističkom institutu Zagreb povjeri izradu daljnje studije u svrhu dobivanja glavnih urbanističkih postavka.⁵⁰

U organizaciji Narodnog odbora Općine Split u travnju 1961. godine načinjen je elaborat Perspektivni plan iz oblasti urbanizma za razdoblje od 1961. do 1965. godine. Sastavili su ga ing. Stanko Dvornik, načelnik odjela za komunalne poslove i urbanizam, i Marko Markovina, referent za stambenu izgradnju NO Općine Split. Milorad Družević, tada referent za urbanizam Općine, također je sudjelovao u izradi i konačnoj redakciji teksta. U to vrijeme postojali su samo dijelovi Urbanističkog programa, Generalnog plana, Detaljni urbanistički planovi za pojedine dijelove grada i urbanistički projekti. Za zacrtano razdoblje uključen je nastavak rada na Generalnom urbanističkom planu i izrade daljnjih urbanističkih projekata, provedba glavnih cestovnih prometnica, uklanjanje provizornih objekata te regulacija i asanacija pojedinih predjela.⁵¹

Usljedila je izrada urbanističkih planova za izgradnju pojedinih zona Splita.⁵² Narodni odbor općine Split naručio je od projektnog atelijera *Arhitekt* iz Splita Idejno rješenje područja Špinut-Poljud, vjerojatno 1959. godine. U to vrijeme je taj atraktivni dio na sjeverozapadnoj strani grada, okrenut morskoj uvali, još bio pretežno bez zgrada. Imenovana je komisija za ocjenu predloženog rješenja. Sastojala od 7 članova vrsnih urbanista iz cijele države te ing. Nikole Dobrovića, kao predsjednika. Član komisije bio je i Družević. Rad je pregledan 23. veljače 1960. godine. Zaključeno je da je elaborat manjkav pa

nije moguće pružiti nikakav koristan prijedlog. Utvrđeno je da su rješenjem podcijenjene prirodne datosti predjela, nije bilo orijentacije prema zaljevu, što bi trebalo predstavljati jedno od lica grada. Amfiteatralna konfiguracija terena blagog nagiba i razvedena obala pružali su mogućnosti bogatijeg oblikovanja. A sam prijedlog produženja sustava izgradnje u pozadini nije ispravan, jer nije bio vođen usmjerenjem prema moru, već je više predstavljao izgradnju pozadine Splita. Ocjenjivački sud stoga nije mogao ni predložiti zgrade i njihove lokacije za neposrednu izgradnju, jer to ponuđeno rješenje nije omogućavalo. Sugerirano je da bi se urbanistička osnova trebala povjeriti izvjesnom broju urbanističkih projektnih organizacija kako bi se problem razmotrio s više strana. Nadalje je sugerirano da ako to iz nekih razloga ne bi bilo izvedivo, neka se prihvati isti natjecatelj, uz uvjet da za iznalaženje pravog rješenja uloži mnogo veći napor.⁵³

U Urbanističkom birou načinjen je početkom 1959. godine elaborat idejne regulacije za samostalnu stambenu jedinicu Sv. Mande-Škrape u Splitu. Ta regulacija služila je poslije kao podloga za izradu programa za natječaj. Zatim je u rujnu 1961. NO općine Split raspisao natječaj za Urbanistički projekt zone tog centra namijenjenog kolektivnom i individualnom stanovanju. U rješenju je trebalo dati i idejne projekte stambenih, javnih i komunalnih objekata. Konkurs je bio uži, na njega su pozvane projektne organizacije *Arhitekt*, *Projektant*, Urbanistički biro i Urbanistički zavod Kotara Split. Rok predaje radova određen je za 31. siječnja 1962. godine. Raspisivač se obvezao isplatiti svakom natjecatelju 1,300.000 dinara kao naknadu, a za najbolji prijedlog još 1,500.000 dinara.

Na čelu komisije za ocjenu plana Sv. Mande-Škrape bio je u početku Oton Ševeljević, član Savjeta za urbanizam Općine, te uz njega još sedam članova, među kojima Milorad Družević kao predstavnik Općine. Predjel obuhvaćen programom nalazio se na istočnoj strani grada, sjeverno od bolnice na Firulama, uz Poljičku cestu, glavnu ulaznu prometnicu u grad. Bio je to još neizgrađen kraj, u kojemu je živjelo samo 256 stanovnika. Predviđeno je da se ondje podigne najmanje 750 stanova za kolektivno i individualno stanovanje, s pratećim objektima.⁵⁴ Kako je Družević u to vrijeme prešao u Urbanistički biro, on je 28. veljače 1962. podnio ostavku na članstvo u natječajnoj komisiji. Nakon završetka natječaja 3. travnja 1962., u kojemu su pored odluke o nagradama dane analize pojedinih projekata, prošlo je dosta vremena, pa su se izmijenile

postavke i uvjeti gradnje na tom području. Stoga je Družević sastavio novi program, u kojem je obradio povijesne podatke, terenske prilike, klimu i uvjete stanovanja, postojeće stanje, odnos prema gradu te namjenu površina, komunalne instalacije, promet i urbanističko-arhitektonsku kompoziciju.⁵⁵

Šezdesetih godina počelo se izgrađivati turističko naselje Trstenik, uz more, istočno od Splita. Ubrzo su se povećavali njegovi kapaciteti. Urbanistički projekt za drugu i treću fazu izradila je skupina stručnjaka iz Urbanističkog biroa među kojima je bio i Družević. Izgrađen je autokamp, motel, proširen restoran i podignuti novi paviljoni. Hotelsko naselje riješeno je u slobodnom rasporedu skupina objekata prilagođenih konfiguraciji terena okruženih zelenilom.⁵⁶

U razdoblju 1963.-1964. godine u Urbanističkom birou izrađen je Detaljni urbanistički plan područja Poljičkog primorja. Obraden je onaj dio koji se smatrao budućom gradskom aglomeracijom i nalazio se na teritoriju Općine Splita od uvale Stobreč do rta Mutograsa. Obuhvaćao je naselja Grljevac, Sv. Martin i turističke komplekse na tom području. Glavni projektant bio je Družević. Plan je donesen na sjednici Skupštine Općine Split 23. studenog 1964. godine. Stanovnici su se najviše bavili poljodjelstvom, a planom je predviđeno postupno pretapanje u sustav gradske aglomeracije s naglaskom na turističke djelatnosti.⁵⁷

U produženju brijega Gripe prema istoku te na južnim padinama brjegova Sućidra i Visoke na sredini splitskoga poluotoka predviđena je jedinica Gripe-Lokve sa 1300 stanova u zgradama za kolektivno stanovanje. Za izgradnju tog predjela Družević je 1964. načinio urbanistički program i detaljni urbanistički plan te iduće godine urbanistički projekt po narudžbi Zavoda za pripremu gradilišta Split, odnosno Odjela za urbanizam i građevinarstvo Skupštine općine Split. Tada je to područje bilo zaravnjena periferija grada okružena glavnim gradskim prometnicama. Predviđena je bila izgradnja pretežno u samostalnim zgradama za kolektivno stanovanje, s osnovnim pratećim objektima školstva, zdravstva, rekreacije, trgovine, ugostiteljstva i servisa.⁵⁸

Stalnim doseljavanjem novih stanovnika javljala se sve veća potreba za gradnjom i širenjem Splita. Izgrađivali su se najprije predjeli bliže središtu grada, a zatim se prešlo na one udaljenije. Stobreč i Kamen bila su dva stara slikovita naselja na istočnom kraju splitskog poluotoka. I ondje su se javili interesi za podizanjem obiteljskih stambenih kuća. Pritisak za naseljavanjem u tom kraju ubrzano je rastao. Da bi se čitav proces kontrolirao, pristupi-

lo se 1965. godine izradi urbanističkih projekata novih stambenih jedinica. Zadatak je dobio Urbanistički biro, a na čelu tima stručnjaka bio je Milorad Družević. Ograničavajući faktor opsežnijoj izgradnji bio je taj što su oba naselja bila cjeline pučke arhitekture značajnih ambijentalnih i oblikovnih posebnosti. Očuvanje prostornih vrijednosti sugeriralo je ograničenu novu stambenu izgradnju manjih grupacija obiteljskih kuća odvojenih od postojećih aglomeracija.⁵⁹ Naselja kod Stobreča i Kamena zamišljena su kao završni dio stambenih zona užeg dijela Splita.

Osobito osjetljivom smatrala se situacija u Stobreču, zbog njegove starosti, arheoloških ostataka i smještaja na uzdignutom hridinastom poluotoku koji zatvara plitku i dobro zaštićenu morsku uvalu. Markantna je točka u vizuri šireg okoliša, zgusnuta i slikovita organska struktura naselja nastalog na antičkom supstratu. Na njegovu mjestu bilo je naselje grčkih kolonista još u IV. stoljeću stare ere, poslije rimski Epetij. Sačuvani su ostaci i ranokršćanske crkve. Ta skladna aglomeracija, međutim, nagrdivala se neprikladnim gradnjama.⁶⁰ Pogodan prirodni položaj i razmjerna blizina grada, uz Jadransku magistralu, pobuđivali su kod sve većeg broja ljudi, koji su stalno pridolazili, zanimanje za podizanje obiteljskih zgrada na tom području. I domaći ljudi su željeli graditi nove kuće bliže cesti.

Da bi se osmislila buduća izgradnja u listopadu 1964. načinjena je programska studija stambene jedinice Stobreč, koja sadrži shemu komunikacija, odnos prema okolišu i namjenu površina.⁶¹ Iduće godine završen je Urbanistički projekt naselja obiteljskih zgrada kod Stobreča. Projektant je bio Družević uz suradnju stručnjaka za promet i graditeljsko nasljeđe Urbanističkog biroa u Splitu. Naselje je planirano na južnoj padini brežuljka na zapadnoj strani stobrečke uvale, a u njemu uglavnom slobodnostojeće jednokatnice. Sve veće potrebe, međutim, uvjetovale su već 1969. godine izradu Urbanističkog projekta proširenja područja individualnog stanovanja.⁶²

Nešto sjevernije od Stobreča prema unutrašnjosti nalazi se naselje Kamen. To je bila također zaokružena cjelina sa spomenicima kulture, neobične prirodne ljepote. Formirana je na uzvišenom grebenu s izvanrednim pogledom na široko okruženje. Njegova ambijentalna vrijednost bila je velika, ali u to vrijeme prostor nije bio istražen. I na tom području javljale su se potrebe za gradnjom. U uređenju i izgradnji pošlo se od postavke da u prvom redu treba zaštititi naselje i morfološka obilježja predjela. Nastojalo se istražiti te očuvati

nenarušeni ugođaj pučke arhitekture i pojedine zgrade. Stoga se smatralo da bi se starom naselju mogli dati turističko-ugostiteljski sadržaji i s manjim ugostiteljskim objektima, koje bi posjećivali izletnici i turisti.⁶³ Postojeće naselje Kamen tvorilo je rijetko sačuvanu srednjovjekovnu povijesnu i prirodnu cjelinu smještenu sjeverno od visokog grebena. Posebna mu je vrijednost istaknuto mjesto u krajoliku, s izvanrednim pogledom na sve strane. Stoga se smatralo da nova izgradnja treba biti primjerena već formiranoj njenoj urbanoj okolini. Kako nije bilo povijesno istraženo, trebalo je u prvom redu ispitati ga s urbanističkog, arhitektonskog i etnološkog stajališta. U skladu s tim postavkama Družević je u listopadu 1964. izradio programsku studiju. Nova stambena jedinica sastojala se od slobodnostojećih jednostrukih i dvostrukih kuća na mjestu gdje je već postojao manji broj zgrada. U naselju su predviđene posebne zgrade za trgovinu, društvene prostorije i ambulanta. Okosnica je bila nova prometna mreža.⁶⁴

Na osnovi postavka Generalnog plana Splita ove dvije stambene jedinice nastavile su se graditi neovisno jedna o drugoj. Nova je smještena jugoistočno od stare, na južnoj padini brežuljka, uz rječicu Žrnovnicu i Poljičku cestu. U skladu s tim Družević je 1965. godine izradio Programsku studiju kojom su predviđene obiteljske zgrade u otvorenom i poluotvorenom načinu gradnje, visine do jednoga kata.

Družević je u razdoblju od 1961. do 1967. godine autor ili koautor i drugih elaborata. Bio je voditelj izrade, ili je surađivao u izradi, planske dokumentacije za izgradnju pojedinih dijelova Splita: Detaljnog plana stambene jedinice Bol-Plokite, Programa predjela Sv. Mande-Škrape, Urbanističkog rješenja blokova stambenih jedinica Kman-Kocunar, Brda, Špinut-Poljud, Programa i Detaljnog plana stambene jedinice Sućidar, Programske studije stambene jedinice Kamen, urbanističkog rješenja naselja Slanice-Kamen. Tijekom 1967. sudjelovao je u izradi Odluke koja zamjenjuje urbanistički plan grada. Izvan Splita radio je na urbanističkom rješenju blokova u Trogiru i Sinju, Detaljnom urbanističkom planu Kaštela te planu Port Suakina u Sudanu. U tim poslovima najviše je surađivao sa stručnjacima Urbanističkog biroa Berislavom Kaloderom, Žarkom Turketom, Stanislavom Tedeschijem i drugima.⁶⁵

U razdoblju od 1968. do 1972. godine Družević je radio dopune Urbanističkog projekta Gripe-Lokve, Urbanističkog programa stambene jedinice

Sv. Mande-Škrape i Kman-Kopilica te Detaljni urbanistički plan Brda-Ravne njive i Urbanistički projekt servisnog industrijskog područja Dujmovača-Mostine. U Sinju je odredio uličnu mrežu, a za otok Šoltu dopunio prostorni plan. Također je u tom razdoblju na području Splita kao konzultant surađivao na Detaljnom urbanističkom planu istočnog dijela splitskog poluotoka, dijela Solina i istočnog dijela Kaštela, Registru neizgrađenih lokacija na užem gradskom području, Detaljnom urbanističkom planu stambene jedinice Brda-Ravne njive, Urbanističkom projektu zone gradskih servisa Kopilica-Ravne njive, dokumentaciji Generalnog urbanističkog plana Splita. Za susjedna naselja radio je na Odluci koja zamjenjuje urbanistički plan Sinja, Uličnoj mreži Sinja, Urbanističkom projektu proširenja stambenog područja Stobreča. Sudjelovao je u stručnoj skupini pod vodstvom Ive Šimunovića koja je 1973. izradila prijedlog Generalnog plana otoka Šolte.⁶⁶

Još 1964. godine, u povodu 20. obljetnice oslobođenja Splita, odlučeno je graditi Spomen dom u Splitu na mjestu staroga *Hajdukovog* igrališta. Tada je i osnovan posebni fond. Program za idejno urbanističko rješenje sastavljen je u listopadu 1972. godine. U Domu su predviđene društvene, kulturne, sportske i slobodne aktivnosti građana. Skupština Općine je uz suradnju Savjeta za urbanizam i Društva arhitekata dala poticaj za raspisivanje natječaja. Natječaj je bio opći i anonimn. U ocjenjivačkom sudu bili su ing. Jakša Miličić, kao predsjednik, te 12 članova, 3 zamjenika i 2 izvjestitelja. Osim predstavnika iz Splita u njemu su bili stručnjaci iz Zagreba, Sarajeva, i Beograda. U sudu je bio i Družević, koji je zastupao Urbanistički zavod Dalmacije. Prva nagrada iznosila je 120.000, druga 90.000 i treća 60.000 dinara. Rok za predaju određen je za 1. veljače 1973. godine. Stiglo je 110 radova. Ocjenjivački sud završio je rad 18. ožujka 1973. godine.⁶⁷

Komunalni objekti i prometnice

U Drugom svjetskom ratu bombardiranjem iz zraka potpuno je razoren prostor Pazara. U listopadu 1944. godine prišlo se njegovu čišćenju i gotovo ponovnoj izgradnji. Za to kao i ostale komunalne poslove zadužio je NO grada Milorada Druževića. On je odredio novi izgled prostora za prodaju, koji se uz manje izmjene zadržao sve do danas. Uvjeti u kojima se obnavljala Glavna tržnica bili su, zbog velike oskudice, veoma teški. Opskrba grada voćem i povrćem morala je profunkcionirati. Sve se trebalo improvizirati. Nije bilo gra-

đevinskog materijala, skupljale su se opeke i kamenje sa srušenih zgrada i time gradilo. Osim uređenja otvorenog dijela uspjelo se sagraditi i niz zatvorenih prodavaonica.⁶⁸

Družević je bio uključen u poslove oko planiranja kopnenih prometnica u širim prostorima. Tako je godine 1950. uz ing. Mirka Karlovca i arh. Budimira Pervana s predstavnicima vlasti sudjelovao u raspravama oko izgradnje širokotračne željezničke pruge Split-Livno, splitske sjeverne luke i novoga željezničkog čvora grada.⁶⁹ Osobiti je problem predstavljao željeznički čvor Splita na istočnoj strani gradske luke. Tijekom izrade Direktivne regulacijske osnove grada u razdoblju od 1947. do 1949. godine napravljeno je u Urbanističkom birou idejno rješenje za njegovu rekonstrukciju i izgradnju. U elaboratu je predviđena gradnja ranžirne stanice sjeverno od Kaštel Sućurca, lučke teretne stanice u Solinu, željezničkog sustava u Sjevernoj luci, novog spoja sa stanicom Solin i novog tunelskog spoja od stanice Predgrađe do gradske luke. Mješovito povjerenstvo stručnjaka Ministarstva pomorstva i Ministarstva željeznica složilo se s postavkama idejnog rješenja. Na osnovi toga izrađeni su idejni i glavni projekt 1951. godine. Prema njima su izvedeni prioritetni radovi uz neke izmjene. Projektiranje je nastavljeno 1968. Iduće godine D. Matošić je napravio Programsku studiju staničnog kompleksa u istočnom dijelu gradske luke, a Družević je bio jedan od konzultanata.⁷⁰

Rješavala su se i druga pitanja željezničkog prometa. To je bila izgradnja nove zgrade Željezničke stanice na istočnoj strani luke i njezin položaj, uređenje luke neposredno ispred nje, gradnja stanice u predgrađu i lučke stanice u Dujmovači. Određivala su se povjerenstva za prijedloge. Na čelu jednog od povjerenstava (od četiri člana) bio je Paško Ninčević, predsjednik Savjeta za urbanizam. Družević kao predstavnik Urbanističkog odsjeka NO općine, bio je u nekoliko njih. Tijekom 1956. napravljene su tri inačice za rješenje Željezničke stanice u gradu. Taj problem bio je aktualan i u narednim godinama, ali ni do danas nije riješen.⁷¹

U vremenu 1966. i 1967. godine sudjelovao je Družević u izradi prostornih elaborata Studije cestovnih čvorišta Splita, Studije trasa Jadranske magistrale na području Splita, Urbanističke studije na cestovnom čvorištu Split-Solin Jadranske magistrale.⁷² U gradskom prometu posebno je mjesto u to vrijeme imala širina na zapadnom kraju Rive. Od istoka, ili obrnuto, tu su se slijevali automobili preko Rive. Odatle se produžavalo na zapad u predjel Meja ili se

skretalo kroz Marmontovu ulicu na sjever. Međutim, ta ulica, kojom se odvijao intenzivan promet, imala je više tehničkih nedostataka. Tijesna je i na vrhu se protezala do venecijanskog bastiona Priuli iz XVII. stoljeća pa se nije moglo voziti dalje prema sjevernim predjelima grada. U toj točki moralo se skrenuti na istok i probijati se zaobilazno tijesnim prostorima. Da bi se riješio problem, najprije je napravljen plan za njezino proširenje, i to tako da se u prizemlju kuća s istočne strane po čitavoj dužini napravi trijem za pješake. Taj prijedlog nije ostvaren, ali je poslije došlo do produženja ulice na sjever preko bastiona od Trga Gaje Bulata. Naravno da i takvo rješenje s vremenom nije više zadovoljavalo. Radikalnom reorganizacijom promet Rivom i Marmontovom ulicom je obustavljen i one su pretvorene u pješačke površine. Tim pitanjem bavio se Družević, ali je rješavao i izgradnju u Marmontovoj ulici na mjestu gdje je bila kuća Vidović. Ona se nalazila po sredini istočne strane ulice, odmah do ribarnice. Na nju je u ratu pala bomba i porušila je. Družević je napravio skice u nekoliko inačica za gradnju poslovne šestorokatnice na tom mjestu. Ni taj projekt nije prihvaćen pa je to i sada slobodan prostor na kojem se prodaje riba.

Riva

Obala gradske luke Splita nije bila definirana. Poseban problem bila je Riva, atraktivni središnji dio obale pred središtem grada, mjesto okupljanja građana i javnog života Splita. Za njezino uređenje napravljeno je nekoliko prijedloga. Najprije je trebalo riješiti prostor s njezine istočne strane. Tu su nekad bile zgrade lazareta pa kasnije tamnica i Režije duhana koje su stradale od bombardiranja iz zraka. Nakon što je prostor očišćen od ruševina, Družević je u prosincu 1945. godine napravio plan privremenog rješenja, kojim je taj dio ostao slobodan, osim zgrade Lučke kapetanije, i ozelenjen. Zanimljivo je da je već u to vrijeme odmah nakon završetka rata planirano proširenje Rive i rekonstrukcija raskršća kod obližnje Biskupske palače na prostoru srušene crkve sv. Petra.

Nadalje je u srpnju 1947. Družević izradio cjelovit plan prve etape cjelovite regulacije Rive. Obuhvaćen je potez od Pazara na istoku, preko lučice Matejuške, do hotela *Ambasador* na zapadu. Predviđeno je uređenje kolnika, pločnika, javne rasvjete i zelenih površina. Da bi se olakšao spoj sa sjevernim predjelima grada, osim radikalnih zahvata u Marmontovoj ulici, obuhvaćeno je i preuređenje partera raskršća na zapadnom kraju ispred Bajamontijeve

palace. Predlagalo se i rušenje zgrada oko kula Mletačkog kaštela, kako bi taj spomenik došao do boljeg izražaja, ali se od toga ipak odustalo. U nastavku se uređivala i javna rasvjeta. Predviđeni su nizovi željeznih kandelabra sa po dvije svjetiljke uz zgrade i blizu obalnog ruba.⁷³

Godine 1957. prišlo se rješavanju problema Gradske luke. U travnju inženjeri Stanko Dvornik i Milorad Družević izradili program za regulaciju i oblikovanje pojedinih njezinih dijelova. Sadržavao je opis tadašnjeg stanja, funkcije luke, prikaz studija i projekata za njezino uređenje i etapni plan izgradnje. Kao prioriteti određeni su proširenje Rive i izgradnja Zapadne obale.⁷⁴ Zatim je 16. studenog NO Općine Split raspisao natječaj za izradu anonimnog Idejnog urbanističkog rješenja dijela Gradske luke i arhitektonsko-urbanističkog njezine Zapadne obale. Rok za predaju radova bio je 15. ožujka 1958. godine. Prispjelo je sedam elaborata. Ocjenjivački sud imao je ukupno sedam članova, na čelu s Paškom Ninčevićem. U njegovu sastavu bio je i Milorad Družević kao izvjestitelj. Nakon završetka natječaja izrađen je konačni projekt obale, kojim je predviđena izgradnja poslovnih i klupskih zgrada, reprezentativni hotel i plivački bazen.⁷⁵

Godine 1959. rješavala se javna i svečana rasvjeta u Gradskoj luci. Idejni projekt naručio je NO Općine Split kod Projektnog biroa za rasvjetu iz Zagreba i Projektnog biroa Elektrodalmacije iz Splita. Sudjelovao je i ing. Vinko Petrić iz Splita, bez narudžbe. Komisija za ocjenu radova sastojala se od ukupno 10 članova, uključujući i Druževića, a predsjednik je bio Nikola Dobrović. Komisija se sastala 23. veljače 1960. i utvrdila da podneseni elaborati tehnički zadovoljavaju, ali da ne pružaju dovoljno različite ideje. Stoga je zaključeno da predložene varijante ne mogu poslužiti kao podloga za konačno rješenje. Sugerirano je, uz ostalo, da se pokuša ostvariti sklad gradske slike iz daljine i blizine, da se primijene reflektori radi osvjetljenja većih arhitektonskih platna, da se izbjegne postava kandelabra uz more, da rasvjetna tijela treba koristiti kao sredstvo modeliranja prostora, a kod svečane rasvjete da se ne primjenjuju svijetleći vijenci, nego da se poveća broj reflektora na pojedinim objektima.⁷⁶

Soliteri

Tijekom vremena počeli su se po gradu podizati visoki soliteri. Prvi je izvelo poduzeće *Pomgrad*, a uslijedila je gradnja i nekoliko drugih, na području Glavičina, u tadašnjoj Ulici žrtava fašizma, preko puta Općine, u Smodlakinoj

ulici; zgrada Slobodne Dalmacije i ona uz kino u Ulici Rade Končara i na Solinskoj cesti. Smatralo se da oni visinom narušavaju likovni izgled grada, a posebno povijesne jezgre grada, jer su se uzdizali visoko u njegovoj pozadini. Stoga je 23. i 24. studenog 1961. godine organizirano savjetovanje o tom pitanju. Na savjetovanju su sudjelovali arhitekti Neven Šegvić, Berislav Kalodjera, Lovre Perković, Milorad Družević, Žarko Turketo, Ivo Vitić i Anton Urlich te dr. Cvito Fisković i dr. Branimir Gabričević. Smatralo se da bi i drugim takvim građevinama trebalo ograničiti visinu na 8 katova, a polikromiju pročelja zgrada koje su se gradile ublažiti. Preporučeno je da se posebna pozornost obrati na užu gradsku zonu, ali i na prijevoj između Marjana, Glavičina i Gripa. Smatralo se da bi se time ispravio kaotični izgled grada. Osim toga, upozoreno je na drastično narušavanje padine Marjana pod Vidilicom u Marasovićevoj ulici. To se događalo u prvom redu zato što se nisu dovoljno poštivale odredbe urbanističke službe i propisa.⁷⁷

ARHITEKTURA

Nakon Drugoga svjetskog rata Družević se usmjerio uglavnom prema prostornom planiranju, manje prema arhitekturi. Radio je na uređenju nekih javnih građevina u Splitu. Detaljni nacrt bazena za veslanje sportskoga kluba *Gusar* u Splitu izradio je u svibnju 1950. godine. Zatim je u veljači 1953. napravio projekt adaptacije nekih radnih prostorija zgrade Jadranske linijske plovidbe - Podružnice Split na Strossmayerovoj obali, danas Obali lazareta. U rujnu 1962. završio je projekt lugarske kuće u park-šumi Marjan u Splitu. Investitor je bilo društvo *Marjan*. To je prizemnica s jednim dvosobnim stanom i suterenom, koji je uvjetovan padom terena. Jednostavnog je četvrtastog tlocrta. Krov joj je ravan. Iznad zgrade je predviđen visoki četvrtasti toranj za promatranje. Godine 1963. radio je na adaptaciji restorana hotelskog poduzeća *Split* u Trsteniku, a iduće godine na nadogradnji stambene zgrade Jugoslavenskog registra brodova u Ulici Jurja Dalmatinca. Jedna od zgrada je i Institut za pošumljavanje i melioraciju krša u Splitu, na Žnjanu. Investitor je Ministarstvo šumarstva FNRJ, a projekt je napravljen u Građevno-projektanskom uredu za Dalmaciju u Splitu. Zgrada je izdužena dvokatnica skromne artikulacije. Veći Druževićev rad iz tih vremena je programska skica i idejno rješenje rekonstrukcije predionice u Labinu tekstilnog kombinata *E. Duraku*

iz Đakovice 1970. i 1971. godine. Elaborat je rađen u suradnji s tehnologom A. Banom.⁷⁸

Družević se bavio i obiteljskim kućama. Iz studenog 1940. godine potječe nepotpisani nacrt za trokatnicu ing. Žarka Deškovića u Sustjepanskoj ulici, današnjem Dražancu u Splitu; 1953. projektirao je prizemnu slobodnostojeću zgradu Aleksandra Bana na tadašnjem Slavenskom šetalištu u Splitu.⁷⁹ Godine 1963. radio je na adaptaciji stambene zgrade u Hektorovićevoj ulici u Splitu, a 1982. napravio je programsku skicu za adaptaciju zgrade u Jesenicama. Posebno je zanimljiva trokatnica dr. Petra Selema na Putu Milorada Draškovića, s polukružno završenim prozorima na zadnjem katu. Projektirao je i veći broj kuća za odmor. Tako je 1962. crtao vikendicu za Olgu Kekez u Sutivanu na otoku Braču, 1967. vikendicu Grge Eleza u naselju Sveti Križ na sjevernoj strani otoka Čiova kod Trogira, 1969. za Žuži Jelinek na Hvaru, 1971. za Dobrilu u Sutivanu na otoku Braču, dr. I. Rubića na otoku Šolti te 1980. za Aleksandra Puhara u Žednom na otoku Čiovu. Iste godine napravio je nacrt jednokatne kuće A. Ferrija u Jesenicama kod Splita.⁸⁰ Kod projektiranja tih malih kuća Družević je donekle odstupao od modernizma. Oslanjao se više na tradicionalne elemente, kose krovove, škure na prozorima, lukove, zelene pergole i kamen kao gradivo.⁸¹ Osim navedenih, u Druževićevom arhivu postoji veći broj skica i nacрта koji nisu potpisani. Vjerojatno su i to njegovi radovi.

Projektirao je i nadgrobne spomenike na groblju Lovrinac u Splitu: u listopadu 1942. godine za Ivana Druževića, u prosincu 1945. za Ivu Pejkovića, u suradnji s kiparom Andrijom Krstulovićem, u ožujku 1949. kosturnicu za pale borce te u listopadu 1972. grobnicu obitelji ing. Žarka Deškovića i Delfin rođ. Illich.⁸²

GRADITELJSKO NASLIJEĐE SPLITA

Još 1939. godine Družević se počeo baviti spomenicima arhitekture Splita. Radilo se o zgradi Općinskog kazališta na Dobrome, sagrađenoj 1893. godine u oblicima neorenesanse. Njezino glavno pročelje je prilično plošno, a i ulaz nije imao zaštitu pred zgradom. Stoga je na Arhitektonskom odsjeku Gradskog poglavarstva načinjen nacrt za trijem. Bio je zamišljen kao prizemni dodatak četvrtastog tlocrta s tri polukružna luka na prednjoj i po jednim na bočnim stranama. Iznad je predviđena terasa s ogradom u obliku balustrade.

Sve je projektirano u skladu s ostalim dekorativnim elementima zgrade. Zamisao nije ostvarena. Družević se i poslije bavio tom zgradom prilikom njezine obnove. Godine 1961. bio je u komisiji za izradu programa rekonstrukcije, a 1980. član komisije za likovno rješenje unutrašnjosti i predsjednik Operativnog odbora za obnovu i proširenje zgrade.⁸³

S obzirom na dužnost koju je obnašao poslije rata, Družević se često susretao s problemima zaštite i revitalizacije graditeljskog naslijeđa Splita, pri čemu je surađivao s konzervatorom dr. Cvitom Fiskovićem. U ratu znatno je oštećena povijesna jezgra grada. Tehnički odjel Gradskog narodnog odbora koji je vodio Družević uviđao je posebno značenje Dioklecijanove palače. Već početkom 1946. godine počelo se s njezinim raščišćavanjem i oslobađanjem od nekih kasnijih građevina. Najprije se pristupilo oslobađanju vanjske strane obodnih zidova, osobito sa sjeverne strane, gdje se nalazio trošni sklop stare Vojne bolnice, odnosno bivšega benediktinskog samostana. Porušena je dvokatna zgrada Miotto na obali, koja je zaklanjala pogled na južno pročelje antičke Palače.

U ratu su stradale i cjeline pučke arhitekture Velog varoša i Lučca, što je također trebalo sanirati u skladu s tadašnjim stavovima konzervatorstva i urbanizma. Stoga su ta područja posebno obrađena u Direktivnoj regulacijskoj osnovi iz 1951. godine. U početku je predloženo da se južno, istočno i sjeverno pročelje očiste od prislonjenih građevina s vanjske strane Palače. To se također namjeravalo učiniti na dijelu zapadne strane. Radikalne mjere predviđene su na južnom dijelu, gdje je nekad bio Carev stan, kako bi se dobio slobodan prostor. Tijesne ulice na mjestu karda i dekumana trebalo je proširiti na izvornu veličinu i obrubiti ih porticima. I prostor oko Jupiterova hrama kanilo se očistiti. Ipak, odustalo se od većine tih pretjeranih rušenja. Radilo se na rekonstrukciji središnje podrumske dvorane, Peristila i uspostavi pješačkog spoja od Željeznih vrata do obale i djelomičnoj uspostavi šetnice po obodnim zidovima Dioklecijanove palače.⁸⁴

U daljnjem postupku donekle su izmijenjena stajališta. Do godine 1959. napravljena je Studija regulacije gradskog centra. Pošlo se od postavke da staro središte i prostor predgrađa Dobrog sjeverno od njega u funkcionalnom smislu čine cjelinu, sa sadržajima stanovanja, poslovanja i kulture. Nekako u to vrijeme Milorad Družević, Jerko Marasović i Budimir Pervan razradili su stajališta za namjenu prostora u povijesnom središtu Splita. Istaknuta je nužnost saniranja

stanovanja. To je bio najveći problem jer su kuće bile stare i trošne, s niskim standardom življenja. Naglašena je potreba smanjenja broja skladišta, koja su zauzimala vrijedne prostore i stvarala poteškoće u prometu. Osim stanovanju, povijesna jezgra namijenjena je kulturnom te poslovnom životu i ugostiteljstvu. Već tada je predloženo da motorni promet dodiruje rubove i ulaze do opskrbnih mjesta, ali ne siječe stambenu jedinicu, koju bi trebalo rezervirati za pješake. Naglašena je težnja većeg isticanja antičkih ostataka, a dio starih objekata može se koristiti za potrebe prosvjete, kulture i ustanova. Odustalo se od rušenja kućica s dućanima na obali ispred južnog pročelja Dioklecijanove palače, jer bi to uzrokovalo umrtvljenje živog dijela grada.⁸⁵

Istočna, Srebrena vrata Dioklecijanove palače nisu bila vidljiva. S unutrašnje strane zaklanjala ih je crkva Dušica iz XIX. stoljeća, a s vanjske srednjovjekovni zid. Godine 1944. srušena je crkva pa se ušlo u trag antičkim vratima. Napravljen je najprije 19. listopada 1945. položajni nacrt, a 3. prosinca 1945. nacrt rekonstrukcije koji je s tehničke i računске strane pregledao Družević, tada referent Općinskog odsjeka.

Početak siječnja 1946., rušenjem obloge, otkriven je dio nadvratnika i veliki polukružni rasteretni luk nad njim. Odmah se u Tehničkom odjelu grada, u suradnji s Komisijom za Regulacijski plan Splita i Konzervatorskim zavodom Dalmacije, prišlo izradi detaljnog nacrtu za obnovu i uređenje vrata i neposrednog okoliša, uz djelomičnu izgradnju zidova obrambenog dvorišta i pločnika. Projektant je bio Družević. Otvaranje monumentalnih Srebrnih vrata imalo je veliku znanstvenu, ali i praktičnu vrijednost. Kroz njih je omogućen mnogo lakši prolaz pješaka kroz jedan od najprometniji dio grada uskom ulicom od Pazara preko Peristila prema Narodnom trgu.⁸⁶

Prilikom obnove staroga Dioklecijanova vodovoda i dovođenja tekuće vode u Split na zapadnoj strani Rive podignuta je godine 1880. Monumentalna fontana. Raskošni spomenik simbolizirao je taj izuzetni događaj, bez kojeg više nije bio moguć daljnji razvitak grada. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata fontana je porušena i na njezinom mjestu podignut je okrugli bazen s vodoskokom i nasadom cvijeća oko njega. Projekt je napravio Družević u kolovozu 1947. godine.⁸⁷

Na Trgu braće Radića u Splitu nalazi se palača Milesi, sagrađena u XVIII. stoljeću u oblicima kasne renesanse. Jugoslavenska akademija odlučila je u njoj smjestiti Pomorski muzej Jadranskog instituta. Njezin potpredsjednik Miroslav

Krleža naručio je 3. studenog 1948. od M. Druževića, B. Pervana i M. Karlovca izradu elaborata za adaptaciju. Napravljena je tehnička snimka postojećeg stanja pa je idejni nacrt završen još istog mjeseca. Prema prvoj zamisli ulaz za publiku u muzej trebalo je premjestiti sa zapadnog bočnog sred južnog glavnog pročelja. Ulaz za upravu predviđen je na sjeveru, iz dvorišta. Ondje se kanilo sagraditi atrij s trijemom okolo i bunarom u sredini. Glavno stubište je postavljeno u sredini zgrade, a sa svake strane po jedna izložbena dvorana u prizemlju, na prvom i drugom katu. Na trećem katu su prostorije uprave i knjižnica. Raspored izložaka po katovima načinili su dr. Ivo Rubić i kap. Oliver Fio. Jadranski institut JAZU, međutim, vratio je 6. siječnja 1949. skice i nacrt, jer je njezin Građevni odbor izvršio neke izmjene. Tako radovi nisu izvedeni po prvoj zamisli, već po novom projektu, koji je više poštivao izvorno stanje građevine. Taj elaborat je načinjen u Građevno-projektnom uredu za Dalmaciju, a odobrio Gradski narodni odbor Splita 29. srpnja 1949. godine. Tijekom građenja Družević je obavljao direktivni arhitektonski nadzor, za što je 1951. godine poslao obračun projektom poduzeću *Projektant iz Splita*.⁸⁸

Radovi adaptacije palače za Pomorski muzej odvijali su se od 1949. do 1956. godine. Od zgrade sačuvani su uglavnom samo vanjski zidovi, dok su međukatne konstrukcije i krovnište novi. U prizemlju su bili dućani s pet vrata na glavnom pročelju, lučno završenih. Izvorno su ta vrata bila *na koljeno*, tj. ulaz i prozor uz njega činili su cjelinu. Parapeti prozora su u nekom kasnijem vremenu uklonjeni i time su proširena vrata. Sada su ona vraćena u prvobitni oblik, a poslovni prostori i dalje su ostali na tom mjestu.⁸⁹

Još uvijek međutim nisu bila utvrđena čvršća načela za konkretne postupke. Osobito je bila nejasna uloga pojedinih struka u rješavanju problema. Dolazilo je do nesporazuma i nedovoljne suradnje. U određivanju metodologije bio je tipičan sastanak 1965. godine, na kojem su sudjelovali konzervatori, arheolozi, urbanisti i predstavnici Općine; raspravljalo se o usklađivanju prostornog planiranja u povijesnoj sredini Splita. Uključili su se Tatjana Adorić iz Odjela za urbanizam Općine, Cvito Fisković, direktor Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Branimir Gabričević direktor Arheološkog muzeja, Budimir Pervan, direktor Urbanističkog biroa, Svetozar Vučenović, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture Općine Split, i Milorad Družević, iz Urbanističkog biroa. Kako još nije bilo dovoljno urbanista, a zadataka puno, Družević je smatrao da treba vremenski uskladiti djelovanje svih čimbenika. Konzervatorska

služba nije bila dovoljno učinkovita, a probleme prostornog uređenja je trebalo promptno rješavati.⁹⁰

U nešto kasnijem razdoblju Družević je zajedno sa skupinom konzervatora spomenika načinio program za uređenje Trga Republike u Splitu. Taj atraktivan prostor u samom središtu grada, na zapadnom kraju Rive, nije bio uključen u život grada. Bio je gotovo bez ikakvih sadržaja. Preko njega prolazili su uglavnom pješaci između povijesne jezgre i predgrađa Velog varoša. Predloženo je da se u rješavanju tog pitanja angažira Urbanistički zavod Dalmacije i Zavod za zaštitu spomenika kulture, s time da se namijeni za ljetne priredbe na otvorenom i upotpuni ugostiteljskim sadržajima.⁹¹

REFLEKSIJE

Druževićovo školovanje pratilo su preobrazbe u organizaciji fakulteta. Godine 1926. Tehnička visoka škola u Zagrebu pretvorena je u Tehnički fakultet Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ustanova se u početku borila s materijalnim problemima i nedostatkom prostora. Nastavni program temeljio se na organizaciji nastave na visokim školama velikih središta Europe. Mladi arhitekti koji su diplomirali tridesetih godina XX. stoljeća odigrali su vidnu ulogu u razvitku hrvatske arhitekture. Već tada su prekinute veze s povijesnom arhitekturom i konačno je prevladala moderna.

U prvom razdoblju svog djelovanja Družević se više bavio arhitekturom. U svojim djelima još iz studentskih dana potpuno je prihvatio nova načela, bez ikakvih stilskih ili folklornih reminiscencija. Kao đak zagrebačke škole, koja se već afirmirala kad je Družević upisao studij i na čije su usmjerenje bitno utjecali Šen i Ehrlich, svoje je objekte komponirao slobodno raspoređene na terenu, bez naglašene simetrije s ravnim krovovima i čistim oblicima. Znakovito je njegovo uspješno sudjelovanje na natjecanjima za Gimnaziju i Banovinu. To su, uz Oceanografski institut, Bolnicu, crkvu Gospe od Zdravlja i kupalište na Bačvicama, najmarkantnije građevine koje su izvedene između ratova u Splitu. Iako navedene dvije zgrade nisu izvedene po Druževićevim nacrtima, rezultat je bio za njega veliko priznanje u konkurenciji s vodećim arhitektima Hrvatske. I neke druge njegove zamisli nisu ostvarene, ali one nedvosmisleno dokumentiraju stanje onog vremena u arhitekturi na prostoru Dalmacije.

Glavno Druževićovo djelovanje u praksi bilo je na području urbanizma, što

su uvjetovale posebne okolnosti obnove poslije rata. Za tu specijalnost nije bio posebno teoretski pripremljen, jer je kolegij urbanizma na Tehničkom fakultetu zbog pomanjkanja profesora uveden tek godine 1935., kada je on već završio studij.⁹² U vrijeme njegova naukovanja, međutim, teorija urbanizma, pod utjecajem brzog demografskog i tehnološkog razvitka, formulirala je nove radikalne postavke. O toj problematici održano je nekoliko urbanističkih kongresa u europskim metropolama. I sam Zagreb obuhvaćen je tim procesom, pa je 1930. raspisan međunarodni natječaj za regulaciju grada sukladno s novim shvaćanjima.⁹³ Družević je kao student bio suvremenik tih prijelomnih događanja, koji ga nisu mogli ostaviti ravnodušnim. U planovima u čijoj je izradi poslije sudjelovao, vide se jasno načela koja su prihvaćena u njegovoj mladosti: decentralizacija gradova izgradnjom manjih naselja uz njih, zoniranje, rješavanje industrije i prometa.

U takvom općem okruženju Družević i suvremeni mu kolege urbanisti bili su usmjereni na prostorno uređenje i kontrolirani rast Splita kao rastućeg središta bliže okolice pa i šire regije negdje do sedamdesetih godina XX. stoljeća. Kreativne snage okupljene uglavnom u Urbanističkom zavodu Dalmacije bile su prilično učinkovite. Međutim, nesređene društvene prilike uvjetovale su da je s vremenom prostorna politika izmakla kontroli. Mnoge tadašnje stručne postavke nisu uvažavane pa je došlo do ozbiljnih poremećaja u daljnjem uređenju i funkcioniranju prostora.

BILJEŠKE

- ¹ Duško Kečkemet: *Moderna arhitektura u Dalmaciji*. Arhitektura, Zagreb 1976. br. 156-157, 65-75.
- ² Arsen Duplančić: *Marija Družević upraviteljica Ženske obrtne škole u Splitu*. 100 godina Obrtničke škole u Splitu. Split 1993. 156-158.
- ³ ADM (Arhiv Druževića Milorada, Državni arhiv Split), kut 8, 9 i 10, mape 12 i 19.
- ⁴ Tomislav Premerl: *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*. Zagreb 1990. 23
- ⁵ *Nagrade*. URBS, Split 1967. br. 7, 85.
- ⁶ Inženjer Žarko Dešković bio je poduzetnik građevinskih radova. Sjedište njegove tvrtke nalazilo se na Poljani regenta Aleksandra, na zapadnoj strani splitske Rive. U Splitu je izveo više javnih građevina. Jedan je od osnivača građevinskog poduzeća *Konstruktor*, u kojem je dugo godina radio. Obnašao je dužnost predsjednika Inženjerske komore. Pionir je jedriličarskog sporta i osnivač splitskog kluba *Labud*, koji se nalazio u lučici

- ispod poluotoka Sustipana. U tom klubu djelatna je od 1924. do oslobođenja, a zatim je izabran za njegovog doživotnog počasnog predsjednika. Njegova sportska aktivnost je bogata. Višestruki je državni prvak i odgojio je brojne jedriličare. Bio je i predsjednik nogometnog kluba *Hajduk*. Preminuo je 10. veljače 1972. godine u Splitu u 81. godini. Osmrtnice u dnevniku *Slobodna Dalmacija* 11. i 12. II. 1972.
- ⁷ Koncept biografije koju je Družević napisao rukom. Dokument je bez datuma, ali se odnosi na razdoblje do Drugoga svjetskog rata. Ne zna se kome je bio upućen. - Biografija M. Druževića tipkana na stroju bez datuma. Napisana je poslije rata. ADM, kut. 11.
- ⁸ Stanko Piplović: *Počeci urbanizacije Kaštela*. Zbornik kaštela kolijevka Hrvatske, Kaštel Stari 1998. 114.
- ⁹ ADM kut. 11. Osim nacрта rad sadrži predmjer radova, predračun, približni troškovnik, uvjete za ustupanje gradnje i statički račun.
- ¹⁰ Tipkani tekst bez naslova i imena autora na 42 stranice. Iz sadržaja se može zaključiti da ga je sastavio Družević i da je nastao u vrijeme rata, kad je Split već jako nastradao od zračnih bombardiranja. To novo stanje i mogući budući razvatak bitno su utjecali na njegova promišljanja. Čak je neke stavove iz tog vremena ugrađivao u poslijeratnu regulaciju grada.
- ¹¹ Budimir Prvan: *Urbanistički biro od osnutka do danas*. URBS, Split 1967. br. 7, 7-12.
- ¹² Biografija Milorada Druževića. Dokument je tipkan na stroju, nema datuma. Nastao je iza Drugoga svjetskog rata, a vjerojatno je služio kao prilog za odobrenje puta u inozemstvo. ADM, kut. 11.
- ¹³ Za Općinu Omiš bila je najprije donesena Odluka koja zamjenjuje urbanistički plan priobalnog područja Općine. Godine 1967. određena je komisija, u kojoj je bio i Družević, za njezinu reviziju. ADM, kut. 1, poziv na sastanak kod predsjednika Skupštine Općine 30. ožujka 1968.
- ¹⁴ Osmrtnica, *Slobodna Dalmacija*, Split 20. XI. 1997. 57. – *Milorad Družević*. *Slobodna Dalmacija*, Split 20. XI. 1997. 16.
- ¹⁵ *Društveni dom J.D. 'Labud', Split*. Olovkom pisan tekst na četiri stranice bez datuma i potpisa, ali ga je sigurno napisao Družević kao dio programa. ADM, kut. 4.
- ¹⁶ *Gradnja doma Yahting kluba na Sustjepanu*. *Jadranski dnevnik*, Split 7. VI. 1935. 5. - *Prvi jedriličarski dom gradi splitski Labud*. *Novosti*, Zagreb, 8. VI. 1935. 15. - *Dom yahting kluba 'Labud' u Splitu počeo se graditi*. *Novosti*, Zagreb, 25. VI. 1935. 15.
- ¹⁷ Josko Jerić: *Još jedna akcija u korist Primorja*. *Jadranska straža*, Split 1936. br. 6, 233-235.
- ¹⁸ *Ljetovališna naselja na Primorju. Izgradnja jeftinih Weekend kućica za ljetovanje*. *Jugoslavenski turizam*, Split 1936. br. 5, 49-50. – *Osniva se zadruga za gradnju Weekend kućica na primorju*. *Novosti*, Zagreb 17. IV. 1936. 15.
- ¹⁹ Stanko Piplović: *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*. Split, 2008. 6-12.
- ²⁰ Nacrti aeroporta na Matejuški bez datuma i potpisa. ADM, kut. 4. - Frano Gotovac: *Uvid javnosti u javne zabode*. *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. VI. 1984. 5.

- ²¹ *Uslovi i program*. Tipkani tekst na dvije stranice. - *Idejna skica sportskog plivališta J.S.K. Jadran u Splitu*. Natječajni rad s obrazloženjem bez datuma. ADM, mapa. 13. - Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918-1941*. Split 1994. 89 i 90.
- ²² Stanko Piplović: *Zgrade Sjemeništa i Klasične gimnazije u Splitu*. 290 godina Klasične gimnazije u Splitu, Split 1990. 184-188.
- ²³ *Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu klasične gimnazije u Splitu*. Tipkani tekst od 4. travnja 1936. Potpisano od članova ocjenjivačkog suda. Sadrži uslove natječaja i građevinski program na četiri stranice te nacrti M. Druževića, ADM, mapa 16.
- ²⁴ *Natječaj za idejne skice Gimnazije u Splitu*. Jadranski dnevnik, Split 15. VI. 1936. 7. – *Nova gimnazija u Splitu gradit će se po projektu ing. arh Ante Grgića iz Zagreba*. Novosti, Zagreb 16. VI. 1936. 1.
- ²⁵ Druževićevi nacrti na pausu, ozalidu i skice čuvaju se u Državnom arhivu u Splitu, ADM, mapa 16.
- ²⁶ Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918-1941*. Split 1994. 94-95.
- ²⁷ *Gdje da se gradi banska palača u Splitu ?* Novosti, 22. III. 1936. 31.
- ²⁸ *Natječaj za izradu skica za zgradu Kr. Banske uprave Primorske banovine u Splitu*. Rukopis na 10 stranica sadrži uvjete natječaja i građevinski program te nacрте M. Druževića, ADM, mapa 17.
- ²⁹ Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji...*, 97-100.
- ³⁰ *Idejna skica za zgradu Kr. banske uprave Primorske banovine u Splitu*. Tipkani tekst na 12 stranica. To je Druževićovo obrazloženje njegova natječajnog rada, a sadrži Tehnički opis i arhitektonsko opravdanje projekta te približnu sumu vrijednosti građevine sa kubaturom izgrađenog prostora. ADM, mapa 17.
- ³¹ *Za gradnju Banske palače*. Novo doba, Split 10. III. 1937. 5. - *Rezultat natječaja za idejne skice banske palače*. Jadranski dnevnik, Split 10. III. 1937. 5. – *Nagrađeni projekt mladih arhitekata za bansku palaču*. Jadranski dnevnik, Split, 12. III. 1937. 6. - *Nagrađene skice za bansku palaču u Splitu*. Novosti, 12. III. 1937. 8. – *Rad zagrebačkih arhitekata koji je na natječaju za bansku palaču u Splitu otkupljen za 15.000 dinara*. Novosti, 14. III. 1937. 9.
- ³² *Osnova za gradnju kupališta P.O.Š.K. u uvali Zente*, Split 26. IV. 1937. ADM, kut. 2.
- ³³ Na nacrtima nema oznake projektanta ni vremena kad su nastali. Međutim, s obzirom na to da se nalaze u Druževiću arhivu, a i po načinu crtanja, mogu se pripisati njemu. Zgrada je izvedena. ADM, kut. 5.
- ³⁴ *Javno tunelsko sklonište Marasovičeva ulica Split*. – studeni 1951. godina. - *Tehnički opis grupe javnih skloništa u rejonu V. Varoš u Splitu*. U prilogu je situacijski plan rađen u veljači 1952. ADM, kut. 2.
- ³⁵ ADM, kut. 2.
- ³⁶ *Split prema novi regulacioni plan*. Novosti, Zagreb 12. XI. 1933. 12. – Stanko Piplović: *Werner Schürmann, Unter der Chiffre 'Dalmatía'*. Smotra, Rundschau, Zagreb 1955. 70-75.
- ³⁷ *Ukupni broj porušenih odnosno oštećenih zgrada na području grada Splita*. ADM, kut. 2
- ³⁸ *Spisak porušenih, oštećenih zgrada 10/1944*. ADM, kut 2.

- ³⁹ ADM, kut. 2.
- ⁴⁰ *Regulacija grada Splita*. Studija sačinjena u rujnu 1944. ADM kut. 1.
- ⁴¹ *Prijedlog za novu regulaciju, IX. 1944*. Tipkani tekst i plan u bojama bez oznake autora. ADM kut. 1. – Milorad Družević: *Pregled regulacionih planova Splita*. URBS, Split 1957. 25.
- ⁴² *Regulacijona osnova grada Splita*. Tipkani elaborat bez datuma i označenih autora, ADM kut. 1, 1-24.
- ⁴³ Č. Čičin Šain, B. Pervan, Z. Vekarić: *Direktivna regulaciona osnova grada Splita*. Urbanizam, arhitektura, Zagreb 1951. br. 5-8, 6. i 19-20.
- ⁴⁴ Budimir Pervan: *Direktivni urbanistički plan iz 1951. godine*. URBS, Split 1966. br. 6, 35-54.
- ⁴⁵ Žarko Turketo: *Izrada i regionalnih i urbanističkih planova Splita i njegova gravitacionog područja*. URBS, Split 1967. br. 7, 13-17.
- ⁴⁶ *Generalni urbanistički plan Splita*. Konceptija, Split 1972., Prijedlog plana, Split 1977.
- ⁴⁷ Darovan Tušek: *Arhitektonski Natječaji u Splitu 1945-1995*. Split 1996. 496.
- ⁴⁸ *Program i uslovi za idejno urbanističko rješenje gradskog područja Meje*. Tipkani elaborat od 13 stranica bez oznake datuma i autora. Osim navedenih, u ocjenjivačkom sudu bili su: Stanko Dvornik, Josip Seisel, Miloš Somborski, Nikola Dobrović, Dinko Vesanović, Mirko Karlovac i Zdenko Sila.
- ⁴⁹ Članovi su bili Josip Seisel, Miloš Somborski, Zdenko Sila, Dinko Vesanović, Stanko Dvornik, Mirko Karlovac i Milorad Družević
- ⁵⁰ *Izveštaj ocjenjivačkog suda o natječaju za idejnu regulaciju Meja*. Split 27. II. 1960. godine, ADM, kut. 4, 1-35. – Dopisi NO općine Split natjecateljima.
- ⁵¹ *Perspektivni plan iz oblasti urbanizma za razdoblje od 1961. do 1965. godine*. Split 1961., tipkani elaborat koji je naručio NO Općine Split i izradila skupina stručnjaka. ADM, kut. 1, 1-25.
- ⁵² O tome vidjeti detaljnije u Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1945-1995*. Split 1996.
- ⁵³ *Izveštaj ocjenjivačkog suda za Idejno rješenje regulacije područja Špinut-Poljud*. Split 26. II. 1960. ADM kut 4, 1-4.
- ⁵⁴ *Sv. Mande-Škrape*. ADM kut 4. U ocjenjivačkom odboru bili su još inženjeri Josip Seisel, Miloš Somborski, Zdenko Sila, Dinko Vesanović, Stanko Dvornik i Mirko Karlovac. - Natječaj, program i uvjeti. ADM, kut 4, 1-18.
- ⁵⁵ *Urbanistički program stambene jedinice 'Sv. Mande-Škrape' u Splitu*. Tipkani elaborat bez oznake datuma izrađen u Urbanističkom birou u Splitu. Sastav ocjenjivačkog suda poslije se nešto promijenio. ADM- kut. 4, 1-19.
- ⁵⁶ Milorad Družević: *Urbanistički projekat turističkog naselja 'Trstenik'*. URBS, Split, 1966, br. 6, 136-137.
- ⁵⁷ Milorad Družević: *Urbanistički plan istočnog dijela gradske aglomeracije*. URBS, Split 1966, br. 6, 55-58.
- ⁵⁸ Tipkani Druževićevi tekstovi, ADM kut. 3. - Milorad Družević: *Stambena jedinica 'Gripe'-Lokve'*. URBS, Split 1966. br. 6, 103-105.

- 59 *Stambena naselja obiteljskih zgrada kod Stobreča i Kamena*. Program u rukopisu bez datuma kojeg je izradio Družević. ADM, kut. 5, 1-9.
- 60 *Stobreč*. Tipkani tekst bez datuma i potpisa, ADM, kut. 5, 1-2.
- 61 *Područje stambene jedinice Stobreč*. Plan na ozalidu izrađen u Urbanističkom birou Split, Odjelu za urbanizam. Projektant je Družević, a razrada I. Martinac. ADM, kut. 5.
- 62 Milorad Družević: *Naselja obiteljskih zgrada kod Stobreča*. URBS, Split 1966. br. 6, 111-113.
- 63 *Kamen*. Tipkani tekst bez datuma i imena autora. ADM, kut. 4, 1-2.
- 64 U arhivu Milorada Druževića sačuvani su njegovi tekstovi i planovi nove stambene jedinice. ADM, kut. 4.
- 65 *Radovi, 67 Urbanističkog biroa od 1947-1967*. URBS, Split 1967. br. 7-70.
- 66 *Radovi Urbanističkog zavoda Dalmacije Split od 1968 do 1972*. URBS, Split 1973. 118-121.
- 67 *Program za idejno urbanističko rješenje Spomen doma u Splitu*. Kucani tekst na 38 stranica načinjen je u listopadu 1972. godine – *Natječaj za Spomen dom u Splitu, zapisnik o radu ocjenjivačkog suda*. Kucani tekst na 15 stranica završen je u ožujku 1973. ADM, kut. 5.
- 68 R. Mikačić: *Privremeno rješenje dugo 45 godina*. Slobodna Dalmacija, Split 26. VI. 1990. 11.
- 69 *Privredni razvitak Splita*. Slobodna Dalmacija, Split, 17. I. 1950. 3 i 5.
- 70 *Radovi Urbanističkog zavoda Dalmacije Split od 1968 do 1972*. URBS, Split 1973. 119.
- 71 *Željeznička stanica u splitskoj luci*. Dopis bez potpisa i naznake ustanove. ADM, kut. 2. – *Stanje, projekt i izgradnja splitskog željezničkog čvora*. Dokument pisan na stroju bez datuma. ADM, kut. 2.- Stanko Dvornik: *Željeznička stanica u gradskoj luci, Split*. Izvještaj od 21. V. 1979. ADM, kut. 2
- 72 Milorad Družević: *Jadranska magistrala na području Splita*. URBS, Split 1966, br. 6, 150-154.
- 73 *Privremeno uređenje kompleksa starih tamnica*. Plan bez oznake autora, XII/1945. - *Split regulacija obale, I etapa*. Plan s Druževićevim paraфом, VII/1947. dva plana. – *Regulacija obale, javna rasvjeta*. Plan s Druževićevim paraфом VIII/ 1947., ADM, kut. 5.
- 74 *Regulacija gradske luke*. Tipkani tekst na pet stranica. ADM, kut. 1.
- 75 *Izvještaj ocjenjivačkog suda za izradu idejnog urbanističkog rješenja dijela gradske luke i za arhitektonsko-urbanističko rješenje obale Jugoslavenske narodne armije u Splitu*. URBS, Split 1961. 70.
- 76 *Izvještaj Ocjenjivačkog suda za ocjenu idejnog rješenja javne i svečane rasvjete na području Gradske luke u Splitu*. Split 27. II. 1960. ADM kut. 4, 1-4. - Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1945-1995*. Split 1996. 113-115.
- 77 *Savjetovanje po predmetu izgradnje visokih solitera na području Splita dne 23 i 24. XI 1961*. Zaključci pisani na stroju. ADM, kut 4, 1-2.
- 78 ADM, kut. 3, 4 i 5.
- 79 Kuća na Dražancu trebala je biti u nizu s dućanima u prizemlju i po dva stana na svakom katu. Vanjština joj je vrlo jednostavna i potpuno suvremeno oblikovana. Nacrt nije pot-

- pisan, ali se u crtanju može prepoznati Druževićev način. Zgrada nije izvedena, zasigurno zbog novih društvenih prilika koje su tada nastale. ADM, kut 5.
- ⁸⁰ Zgrada A. Ferri Jesenice, nacrt, ADM, kut. 5.
- ⁸¹ ADM, kut. 5, 6 i 7.
- ⁸² ADM, kut. 7.
- ⁸³ ADM, kut. 2, nacrti, elaborati i dopisi.
- ⁸⁴ *Perspektivni plan...* 14 i 15.
- ⁸⁵ M. Družević, J. Marasović, B. Pervan: *Elementi za program namjene Dioklecijanove palače*. Tekst pisan na stroju bez datuma. ADM-1, 1-8. - M. Družević, J. Marasović, B. Pervan: *Program namjene staroga centra Splita u Dioklecijanovoj palači*. URBS, Split 1965. br. 4, 121-128.
- ⁸⁶ *Uređenje Srebrenih vratiju Dioklecijanove palače u Splitu*. Tipkani troškovnik bez datuma i potpisa. ADM, kut. 3. - Cvito Fisković: *Započelo je čišćenje Dioklecijanove palače*. Slobodna Dalmacija, Split 13. I. 1946. 3. - Cvito Fisković: *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*. Rad JAZU, Zagreb 1950, knj. 279. 10.
- ⁸⁷ Sačuvan je nacrt na kojemu je prikazan tlocrt, presjek i detalji nove fontane. ADM, kut. 2.
- ⁸⁸ Sačuvani su nacrti adaptacije i neki dokumenti među njima tipkani tekst *Nacrt rasporeda prostorija za novu zgradu Pomorskog muzeja Jugoslavenske akademije*. ADM, kut. 3.
- ⁸⁹ Slavko Muljačić: *Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću*. Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split 1958. 89. - Slavko Muljačić: *Izgradnja Splita 1944-1969*. URBS, Split 1969, br. 8, 56.
- ⁹⁰ B. Ožegović: *Razgovor u Redakciji*. Slobodna Dalmacija, 17. IV. 1965. 5.
- ⁹¹ Tipkani tekst bez datuma u sastavljanju kojeg su osim Milorada Druževića sudjelovali arhitekti stručnjaci za graditeljsko nasljeđe Jerko Marasović, Duško Marasović i Zdeslav Perković te konzervator Franko.
- ⁹² *Sveučilište u Zagrebu, arhitektonski fakultet*. Zagreb 2000. 22.
- ⁹³ Tomislav Premerl: *Hrvatska moderna...* 108-112.

ARCHITECT MILORAD DRUŽEVIĆ

Summary

Between the two world wars, the city of Split went through the period of intensive urban development. Many prominent architects and civil engineers of the time participated in its urban development: Nikola Armanda, Fabjan Kaliterna, Zlatibor Lukšić, the Žagar brothers - Danilo and Edo, Josip Kodl, Dane Matošić, Feliks Šperac and Milorad Družević.

Architect Milorad Družević was born in Split, in 1911. His father, Duje, was a postal assistant and his mother, Marija Pošpil, was a needlework teacher at Female Secondary School of Arts and Crafts in Split. Later she was appointed principal of the school. Milorad Družević

graduated from grammar school in the academic year 1927/1928. In the autumn of 1928, he enrolled at the Architectural Department of the University of Zagreb Technical Faculty. He graduated in 1933. Study programmes and courses at the Technical Faculty were devised in accordance with the European academic standards.

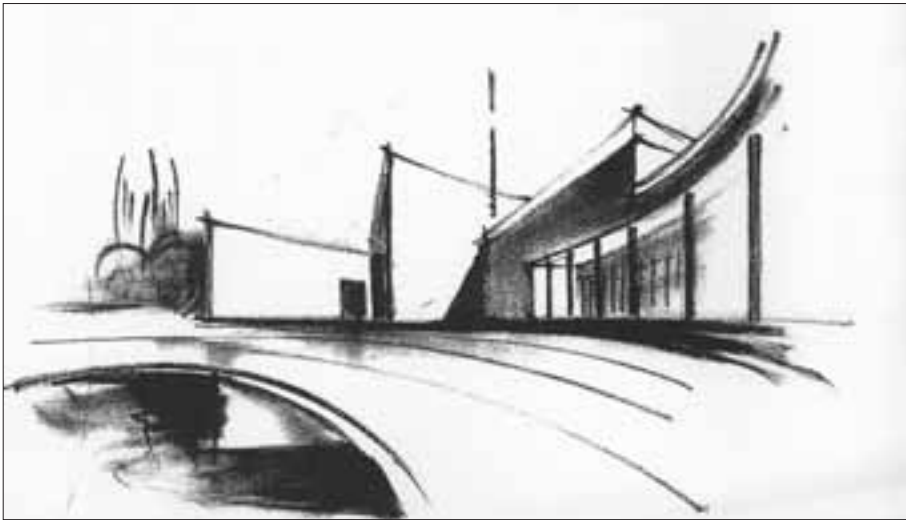
Young professionals in the field of architecture, who graduated from the Technical Faculty in the 1930's, played a significant role in the development of Croatian architecture. The influence of modernist architecture was reflected in Milorad Družević's architectural creations. As a student of the so-called Zagreb School, his work reflected the influence of the two renowned architects, Edo Šen and Hugo Ehrlich.

M. Družević participated in urban development projects at the Technical Department of the City of Split Council, where he was employed on a full-time basis. At that particular time, he also created a large number of architectural design projects of public and residential buildings. He participated in architectural competitions and was awarded for his original design projects of the following buildings: a grammar school and the Jadran Sporting Club swimming pool (1936), and the Viceroy's Palace new building (1937). He was an active member of the Yugoslav Association of Civil Engineers and Architects – the Split Chapter. At the 6th Annual General Meeting of the association, that was held on 6th January in 1937, he was elected to the board.

In the late nineteenth century, the city of Split began to grow rapidly. The issue of urban development planning was raised, which resulted in the creation of the first regulation plan in 1924. However, this plan was not devised for a rapidly growing city of relatively high traffic density, so the plan underwent several revisions. The new Split Regulation Plan was devised in 1939, on the eve of the Second World War. Many buildings in Split were destroyed in the war, and large areas of the city were seriously damaged.

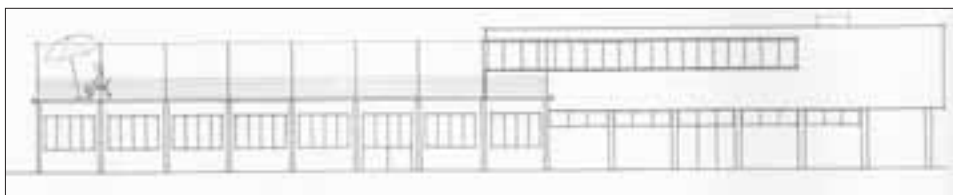
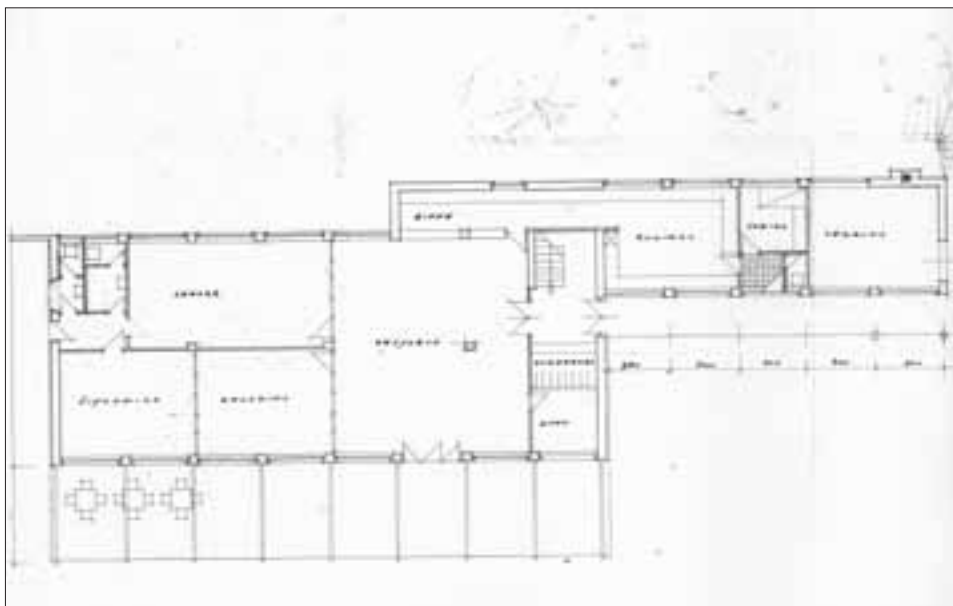
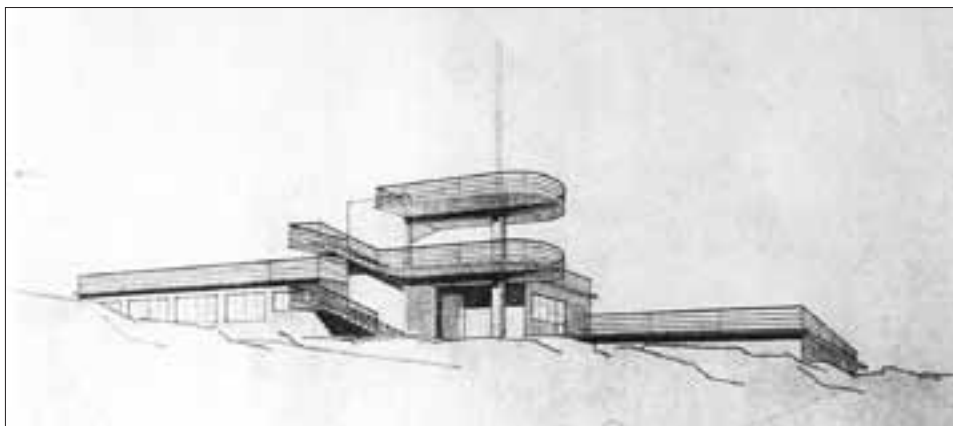
After the war, M. Družević was in charge of the city renovation projects: at that time he was head of the City of Split Council Architectural Department. In the period 1962-1976, M. Družević worked for the Town Planning Institute of Dalmatia. He died in 1997.

Družević's professional work was directed towards the management of urban development in the fast-growing city, under specific post-war circumstances. His most significant achievement in the field of urban development planning was the creation of the so-called the City of Split General Urban Development Plan. Družević also devised development plans for the following nearby towns: Poljica, Kamen, Stobreč, Sinj, Kaštela and Trogir. It might be said, in conclusion, that those urban development plans represented serious and successful attempts by professionals in the field to control and plan urban growth. Unfortunately, this same conclusion would be hard to make in the context of similar activities, that were carried out in the last three decades of the 20th century.

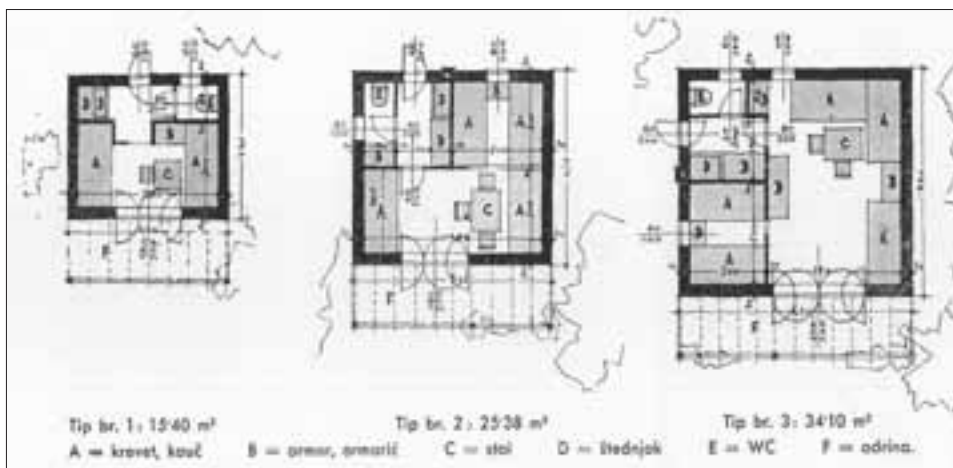

Slika 1. i 2. Crteži koje je Družević izradio kao student u okviru predmeta arhitektonske kompozicije, kod profesora Huga Ehrlicha

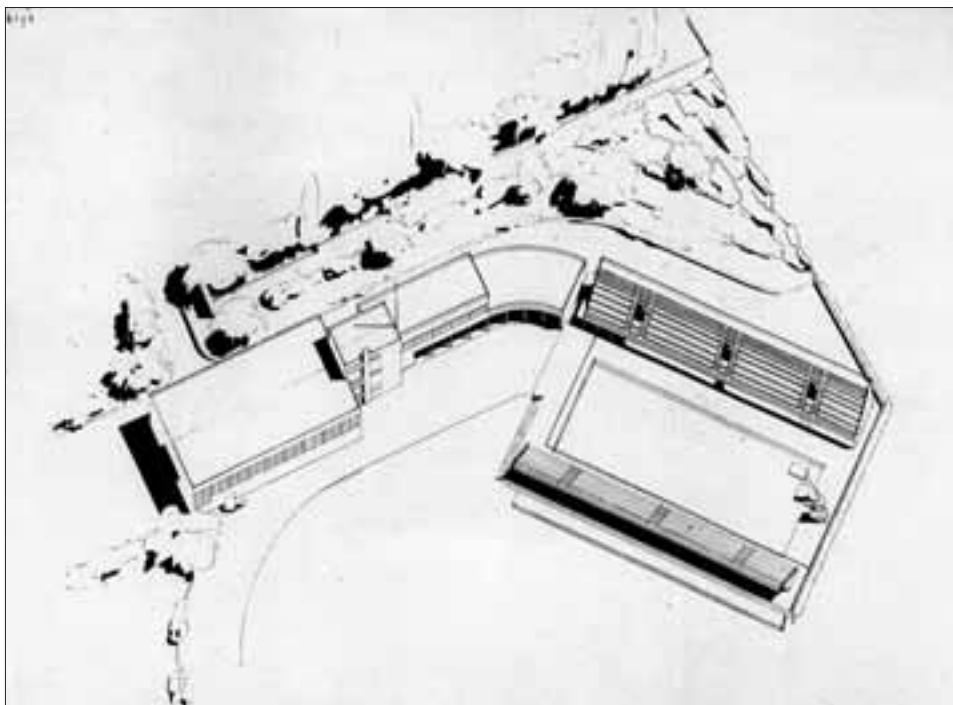

Slika 3., 4. i 5. Dom Jadriličarskog kluba Labud u Splitu na zapadnoj strani gradske luke, skica iz 1935., te tlocrt prizemlja i pročelje prema moru iz 1960. godine. Projektant M. Družević.

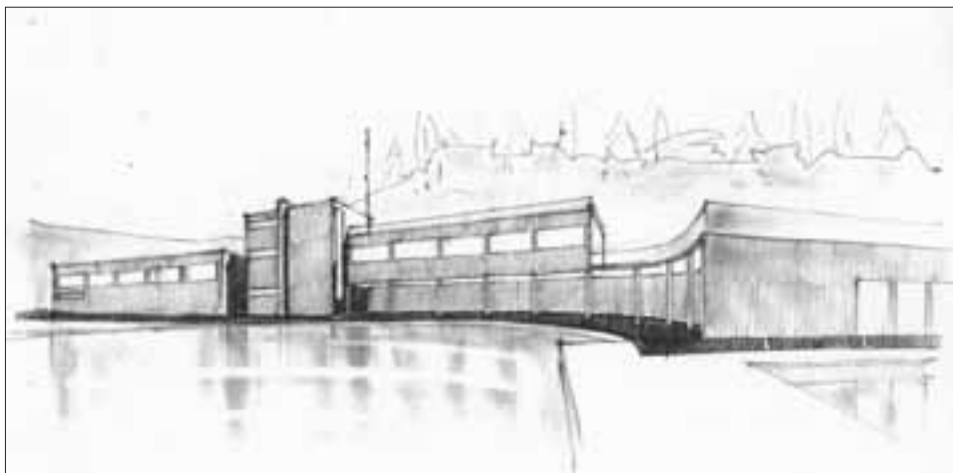

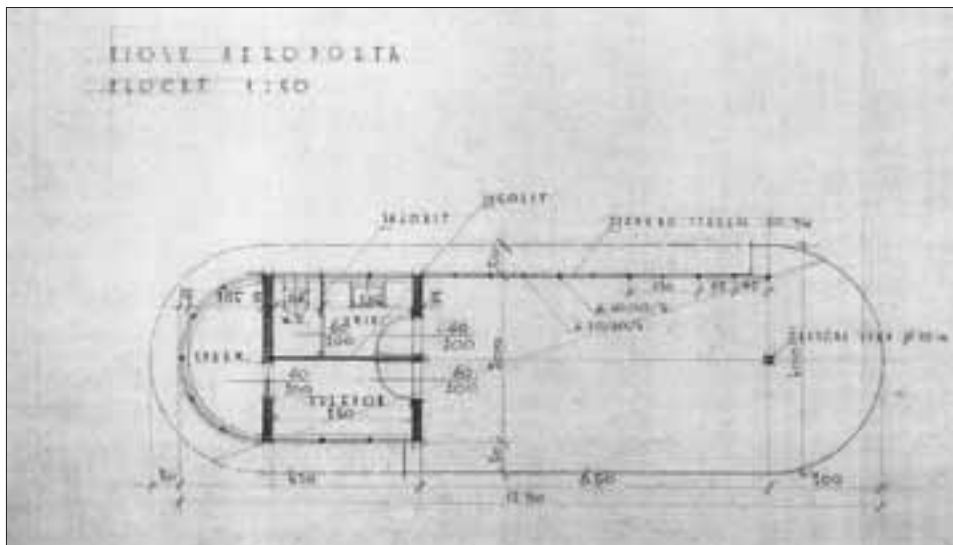
Slika 6., 7. i 8. Tlocrti i izgledi kućica za odmor na moru, tipovi I-III, iz 1936.

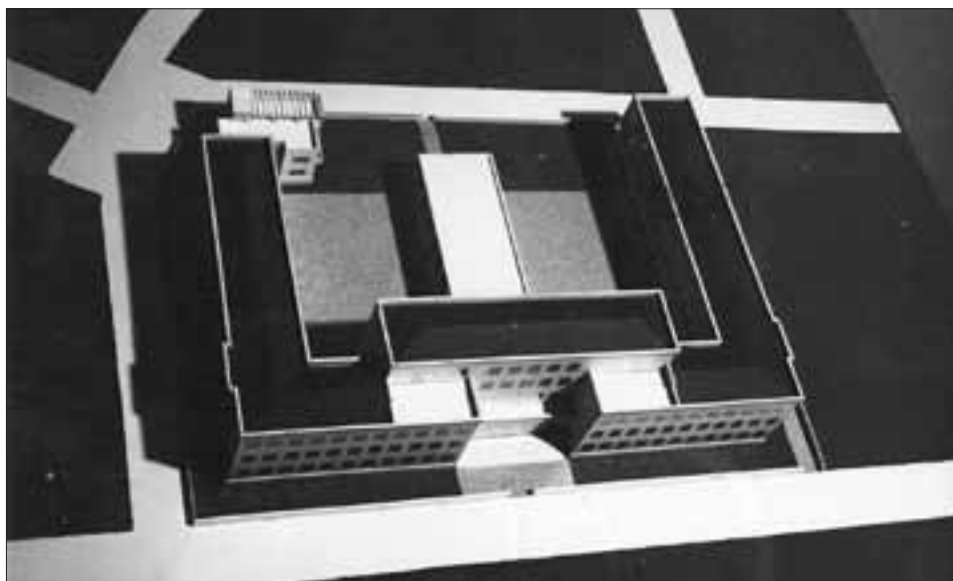

Slika 9. i 10. Natječajni rad za plivalište PŠK Jadran u uvali Zvončac u Splitu iz 1936. godine. Sklop se sastoji od otvorenog i zatvorenog bazena te klupskih prostorija. Premda taj projekt nije ostvaren, Družević je za njega dobio priznanja ocjenjivačkog suda

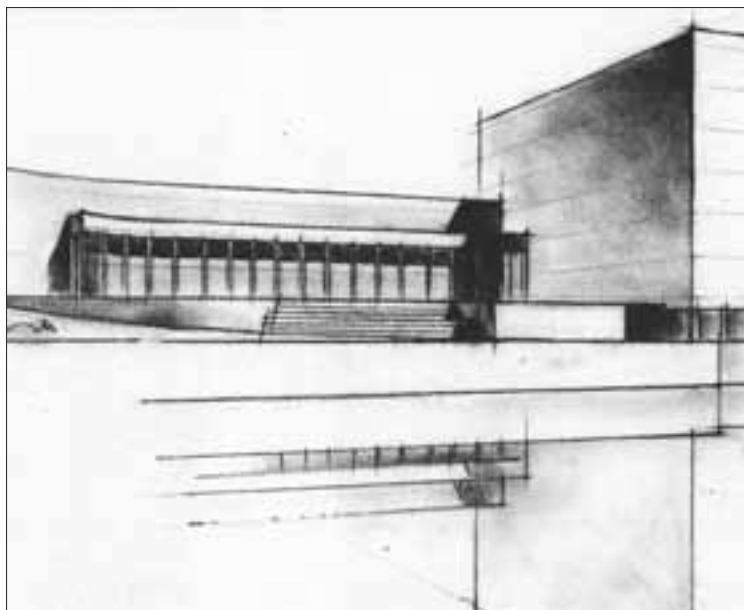

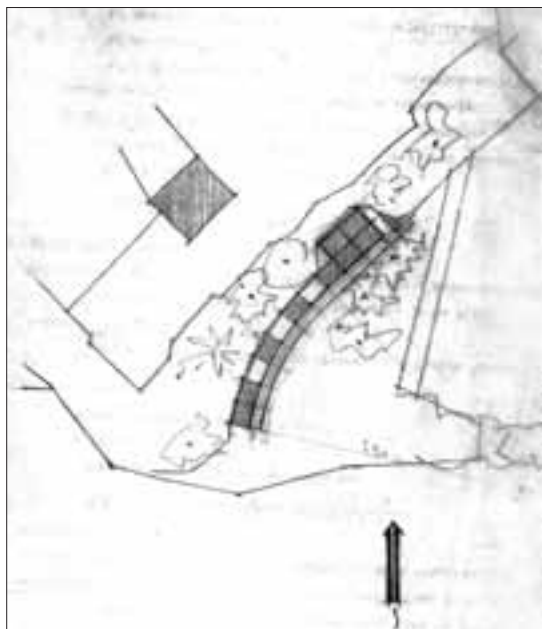
Slika 11. Prijamna zgrada hidroavionskog pristaništa sagrađenog na Matejuški u sjeverozapadnom dijelu splitske gradske luke s biljetarnicom i čekaonicom za putnike. Jedna od Druževićevih skica iz 1936.

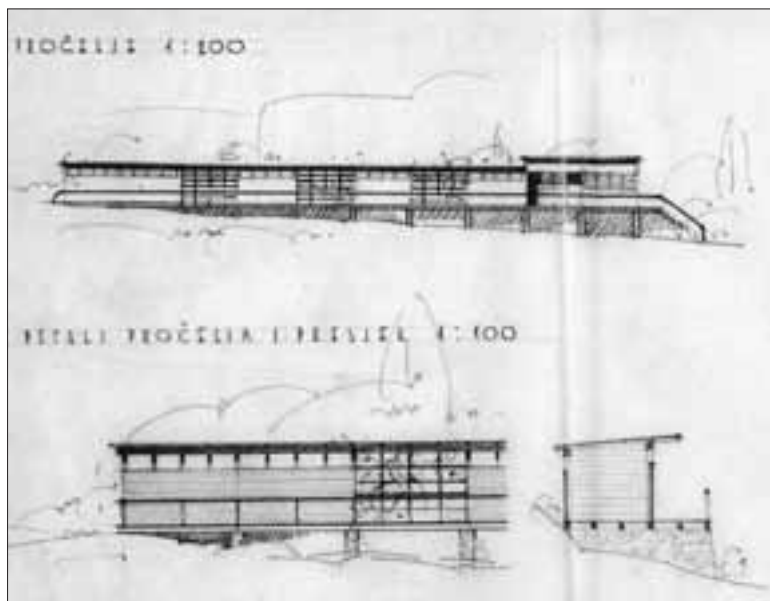
Slika 12. Maketa za zgradu gimnazije na Spinutu u Splitu. Natječajni rad Milorada Druževića i Borisa Katunarića iz 1936. godine

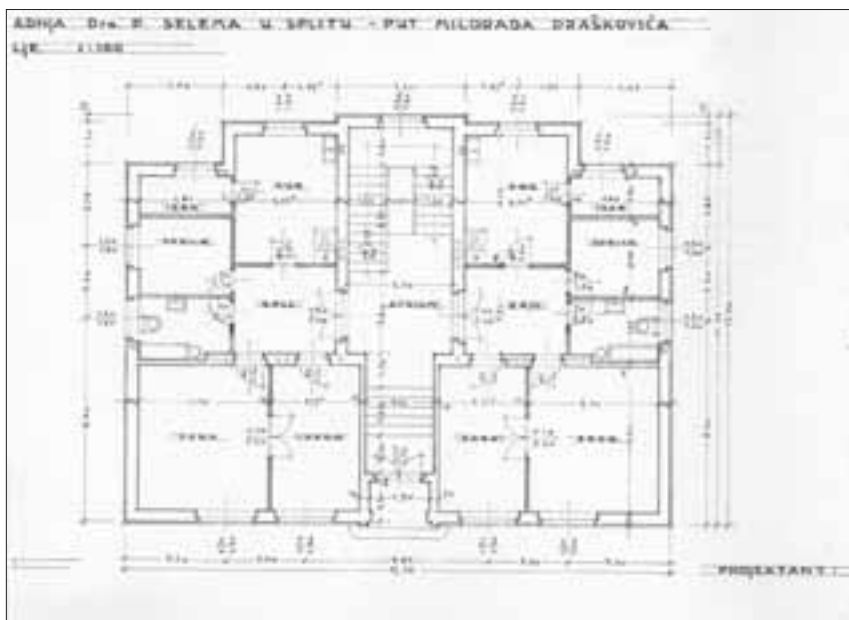

Slika 13. i 14. Družević i Katunarićev prijedlog za zgradu Banske uprave na Zapadnoj obali u Splitu. Natječajni rad iz 1937. godine. Maketa kompleksa i skica zgrade Banskog vijeća na prilaznom trgu

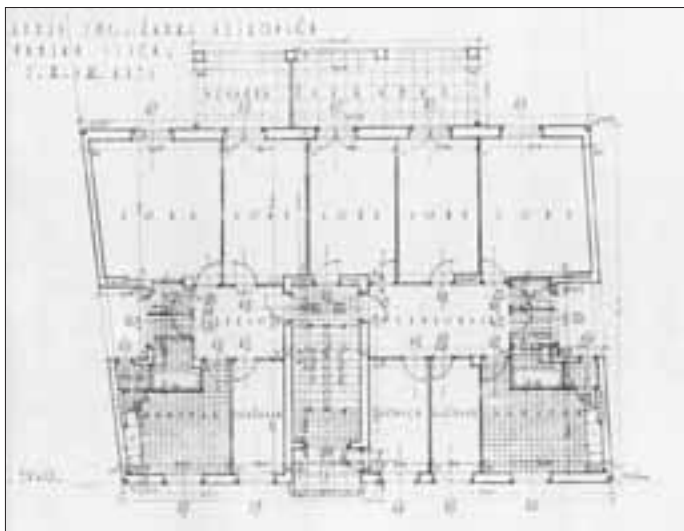
*Slika 15. i 16. Zgrada pomorskog kluba POŠK u uvali Zenta u Splitu, situacija i pročelja.
Projekt nije realiziran*

Slika 17. i 18. Projekt slobodnostojeće stambene trokatnice P. Selema u Mejama, predjelu pod Marjanom u Splitu, tlocrt prizemlja i južno pročelje

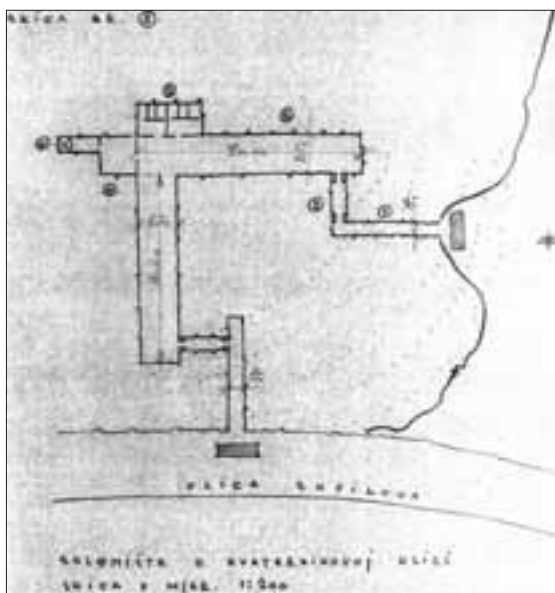

Slika 19. i 20. Stambena zgrada u nizu ing. Žarka Deškovića, na zapadnoj strani splitske luke, Projekt iz studenog 1940. godine, tlocrt I.- III. kata i pročelje prema ulici. Zgrada nije izvedena

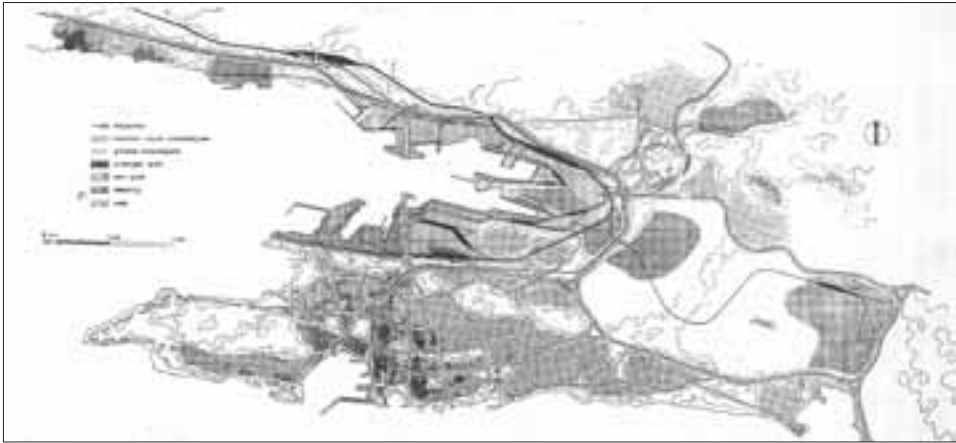

Slika 21. Skica iz 1952. godine velikih tunelskih skloništa za zaštitu od zračnih napada ispod Velog varoša na istočnoj padini brda Marjan u Splitu

Slika 22. Skica skloništa u Kvaternikovoj ulici, u istočnom dijelu Splita, iz 1951.

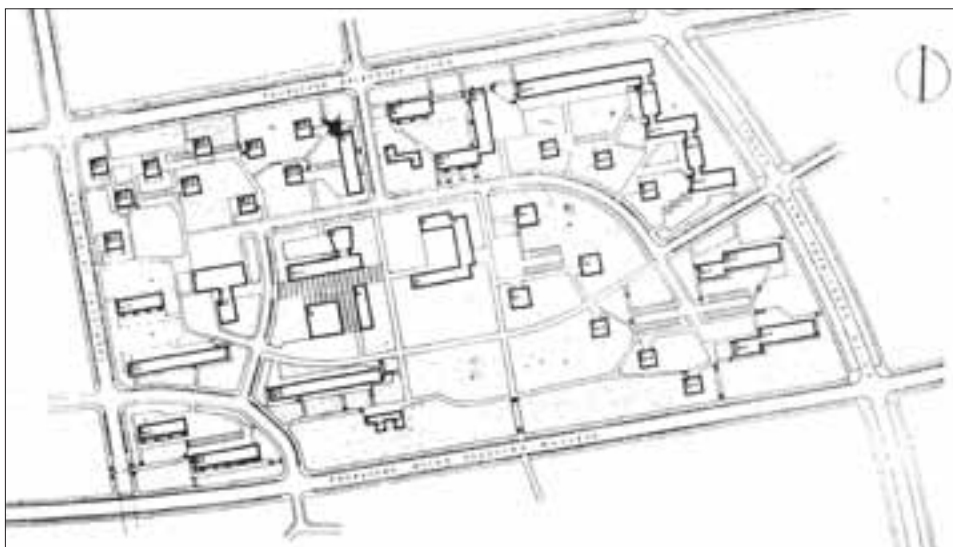
Slika 23. Regulacijski plan Splitske oblasti izrađen 1950. godine u Urbanističkom zavodu Dalmacije. Osnovno mu je obilježje prostorno diferenciranje funkcija grada

Slika 24. Maketa stambene jedinice Meje

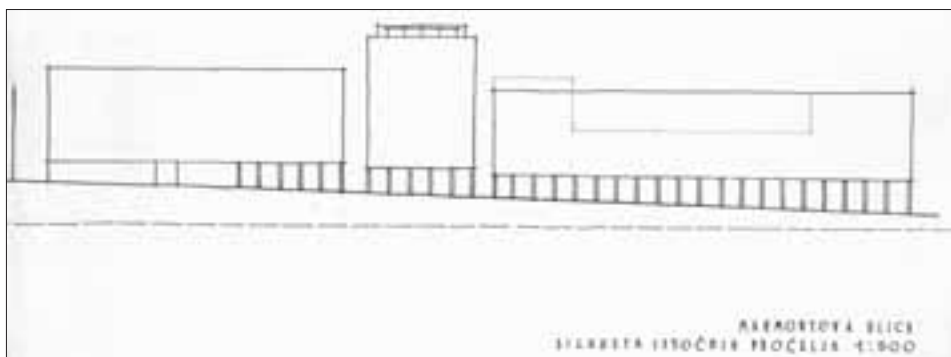
Slika 25. Prvonagrađeni natječajni rad za regulaciju predjela Špinut-Poljud koji je 1963. godine predložila skupina splitskih arhitekata na čelu sa Žarkom Turketom. Rješavanje tog prostora izazvalo je velike nesuglasice među stručnjacima

Slika 26. Urbanistički projekt stambene jedinice Gripe-Lokve u istočnom dijelu Splita. Autor je M. Družević, 1964.-1965.

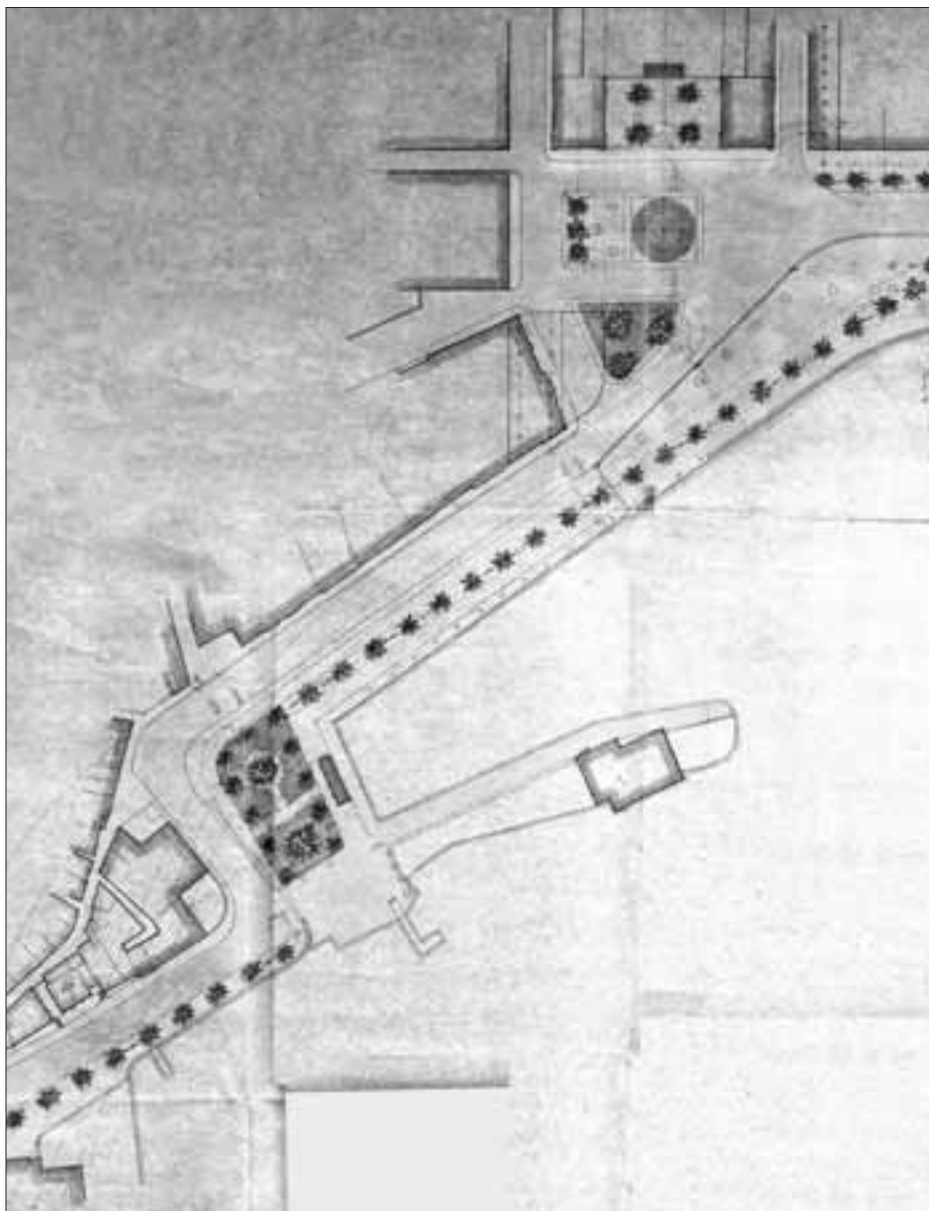
Slika 27. M. Družević, urbanističko rješenje stambenih naselja kod Stobreča i Kamena istočno od Splita, 1965.

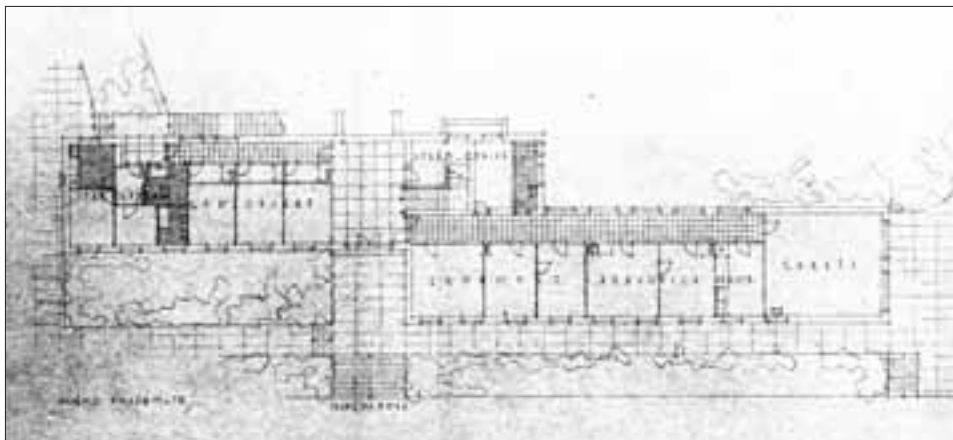
Slika 28. Skica dijela istočnog pročelja Marmontove ulice u Splitu. U svrhu rješavanja prometa predlagala se izvedba portika za pješake kroz prizemlje zgrada

Slika 29. Skica šestorokatne poslovne zgrade koja se trebala graditi na mjestu nekadašnje kuće Vidović u Marmontovoj ulici. Prijedlog nije ostvaren pa je taj prostor ostao slobodan

Slika 30. Prijedlog za regulaciju istočnog dijela splitske Rive iz 1947. godine. Taj prostor ispred Bajamontijeve palače trebao je postati važna prometna raskrsnica. Na tom mjestu bi se stjecale ulice s istoka, sa sjevera iz Marmontove ulice i zapada iz smjera Meja. Poslije su se okolnosti promijenile pa ta zamisao nije ostvarena

Slika 31. i 32. Nacrt zgrade Instituta za pošumljavanje i melioraciju krša na Žnjanu, u istočnom dijelu Splita, tlocrt niskog prizemlja i glavno pročelje. Autor je Družević, ali na elaboratu nije označena godina

Slika 33. i 34. Tlocrt stambene prizemnice A. Bana u Splitu na Slavenskom, danas Meštrovićevom, šetalištu u Mejama. Projekt M. Druževića iz 1953., tlocrt i sjeverno pročelje

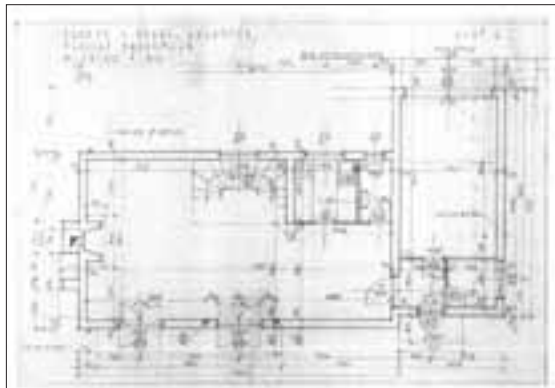
Slika 35. Lugareva kuća u park-šumi Marjan u Splitu. Projekt prizemnice načinio je Družević 1962.

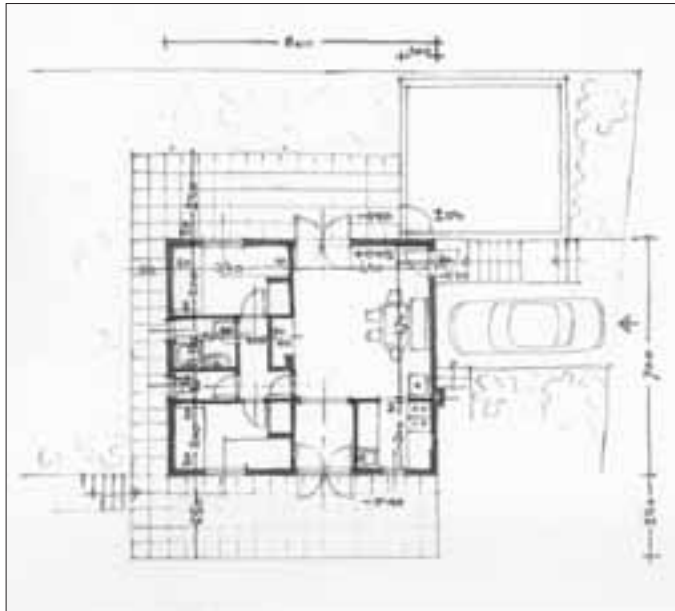
Slika 36. i 37. Tlocrt i pročelje stambene zgrade Jugoslavenkog registra brodova u Ulici Jurja Dalmatinca u Splitu. Druževićev prijedlog za nadogradnju drugog kata iz 1964.

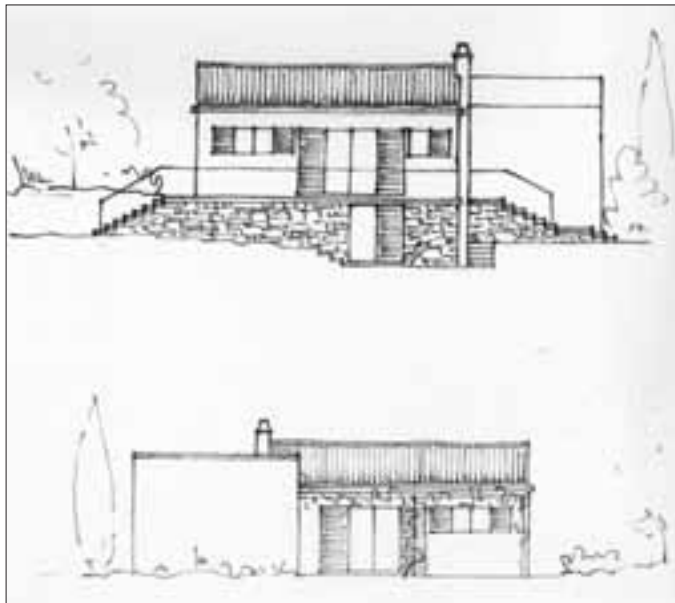
Slika 38. M. Družević, tlocrt prizemlja stambene zgrade Dobrila dr. B. S. na otoku Braču, Projekt iz 1971.

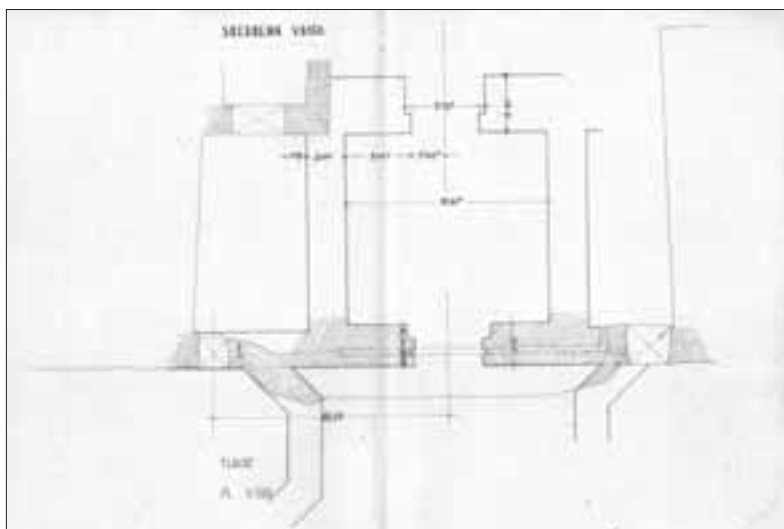

Slika 39. Stambena zgrada A. Ferrija u Jesenicama kod Splita. Tlocrt prizemlja, projektant M. Družević, 1980.

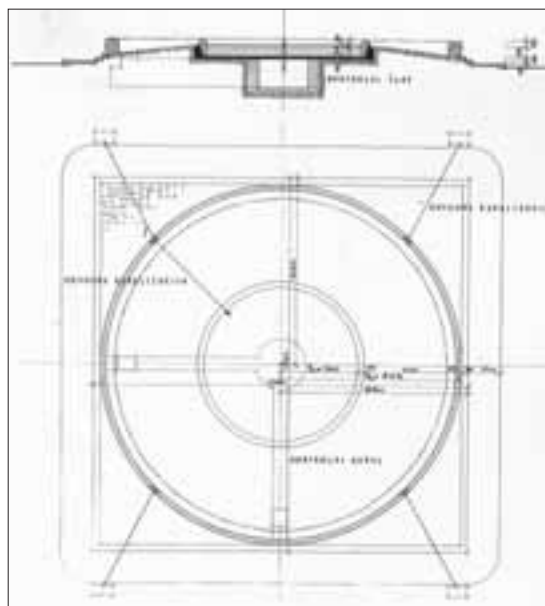

Slika 40. i 41. Projekt prizemnice A. Puhara iz 1980. godine u selu Žednome na otoku Čiovu, tlocrt i pročelja

Slika 42. Skica iz 1945. za obnovu Srebrnih vrata i obrambenog dvorišta sred istočnog zida Dioklecijanove palače u Splitu

Slika 43. Druževićev projekt bazena s vodoskokom iz kolovoza 1947., koji je podignut iduće godine na zapadnom kraju splitske Rive ispred Bajamontijeve palače, gdje se nekad nalazila Monumentalna fontana s kraja XIX. stoljeća

Slika 44. i 45. Druževićev projekt za preuređenje kasnorenesansne palače Milesi iz XVIII. stoljeća na Trgu braće Radića u Splitu u Pomorski muzej JAZU. Prikazan je tlocrt prizemlja i skica atrija iza zgrade iz studenog 1948.

